

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Teză de doctorat

*EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A COMITATULUI ARAD
ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA*

– REZUMAT –

Conducător științific,
prof. univ. dr. Avram Andea

Doctorand,
Eugen Constantin Ghiță

Cluj-Napoca 2010

Cuprinsul tezei de doctorat

I. Introducere

II. Demografie și istorie

1. Evoluții în istoriografia universală
2. Evoluții în istoriografia română
3. Demografia zonei Aradului în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Contribuții istoriografice
 3. 1. Istoriografia secolului al XIX-lea
 3. 2. Istoriografia interbelică
 3. 3. Istoriografia postbelică

III. Izvoare și Metodologie

1. Izvoare
2. Metodologie

IV. Structura populației comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

1. Comitatul și orașul Arad în secolele XII-XVIII
 1. 1. Organizarea administrativ teritorială
 1. 2. Instituțiile comitatului Arad
 1. 3. Arad – oraș civil
2. Populația comitatului și a orașului Arad în secolele XII-XVII
3. Evoluția populației comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
 3. 1. Considerații preliminare
 3. 2. Populația comitatului Arad între 1701 – 1828
 3. 3. Populația orașului Arad între 1701-1828
4. Structura etnică și confesională în comitatul și orașul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
 4. 1. Structura etnică și confesională în comitatul Arad
 4. 2. Structura etnică și confesională în orașul Arad

V. Comportamente demografice în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

1. Strategii de investigare și cercetare
2. Mișcarea naturală a populației comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
 2. 1. Natalitatea
 2. 1. 1. Natalitatea în cadrul OPRC Arad
 2. 1. 2. Natalitatea în cadrul OPOR – OPOS Arad
 2. 1. 3. Natalitatea în cadrul OPRC Horia
 2. 1. 4. Natalitatea în cadrul OPRC Ineu
 2. 1. 5. Natalitatea în cadrul OPOR Ineu

- 2. 1. 6. Natalitatea în cadrul OPEV – OPOR Olari
- 2. 1. 7. Natalitatea în cadrul OPREF Zerind
- 2. 1. 8. Concluzii privind natalitatea în comitatul Arad
- 2. 2. Mortalitatea
 - 2. 2. 1. Mortalitatea în cadrul OPRC ARAD
 - 2. 2. 2. Mortalitatea în cadrul OPOR Arad
 - 2. 2. 3. Mortalitatea în cadrul OPRC Horia
 - 2. 2. 4. Mortalitatea în cadrul OPRC Ineu
 - 2. 2. 5. Mortalitatea în cadrul OPOR Ineu
 - 2. 2. 6. Mortalitatea în cadrul OPEV Olari
 - 2. 2. 7. Mortalitatea în cadrul OPREF Zerind
 - 2. 2. 8. Concluzii privind mortalitatea în comitatul Arad
- 2. 3. Cauze de deces în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
- 3. Aspecte privind nupțialitatea în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
 - 3. 1. Nupțialitatea în cadrul OPRC Arad
 - 3. 2. Nupțialitatea în cadrul OPOR Arad
 - 3. 3. Nupțialitatea în cadrul OPRC Horia
 - 3. 4. Nupțialitatea în cadrul OPRC Ineu
 - 3. 5. Nupțialitatea în cadrul OPOR Ineu
 - 3. 6. Nupțialitatea în cadrul OPEV Olari
 - 3. 7. Nupțialitatea în cadrul OPOR Olari
 - 3. 8. Nupțialitatea în cadrul OPREF Zerind
 - 3. 9. Concluzii privind nupțialitatea în cadrul comitatului Arad
 - 3. 10. Căsătorii și căsătorii – nupțialitatea la superlativ

VI. Habitat rural – habitat urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

- 1. Istoriografia problemei
- 2. Mediul geografic în comitatul Arad
- 3. Apariția și evoluția așezărilor umane în comitatul Arad
- 4. Originea și vechimea așezărilor
- 5. Politică și habitat în secolul al XVIII-leași la începutul secolului al XIX-lea
 - 5. 1. Imigranți și coloniști în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea
 - 5. 1. 1. Sârbii: imigranți și emigranți
 - 5. 1. 2. Germanii
 - 5. 1. 3. Maghiarii
 - 5. 1. 4. Evreii
 - 5. 1. 5. Slovaci
 - 5. 2. Politică de sistematizare

6. Habitatul în comitatul Arad
 6. 1. Habitatul semiurban și urban – târguri și orașe
 6. 2. Habitatul rural în comitatul Arad
7. Habitatul în funcție de unitățile mari de relief
 7. 1. Considerații generale
 7. 2. Habitatul de câmpie
 7. 3. Habitatul de deal și depresiuni
 7. 4. Habitatul montan
8. Habitatul în funcție de poziția sau localizarea geografică
 8. 1. Văile
 8. 2. Ariile de contact
 8. 3. Interfluviile
9. Habitatul în funcție de structura așezărilor
10. Dispersia teritorială a așezărilor
11. Casa țărănească în fostul comitat Arad

VII. Aspecte de viață cotidiană în orașul Arad în secolul al XVIII-lea

1. Considerații generale
2. Metodologie și Izvoare
 2. 1. Metodologie
 2. 2. Izvoare
3. Relații matrimoniale în orașul Arad în secolul al XVIII-lea
4. Copiii și educația în secolul al XVIII-lea
 4. 1. Copiii
 4. 2. Educația
 4. 3. Cheltuieli de școlarizare în orașul Arad în secolul al XVIII-lea
5. Efectele inundațiilor din 1771 în orașul Arad
6. Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea
7. Aspecte privind Aradul și războaiele antifranceze la sfârșitul secolului al XVIII-lea

VIII. Considerații finale

Anexe

Bibliografie

Cuvinte cheie: comitatul Arad, demografie istorică, secolul XVIII, secolul XIX, Transilvania, Imperiul habsburgic, politica de sistematizare, coloniști, emigranți, natalitate, mortalitate, nupțialitate, spor natural, registre parohiale, evoluție demografică, habitat urban, habitat rural, viața cotidiană, relații matrimoniale, secolul luminilor.

I. Introducere

Tema de cercetare „*Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*” are la bază dorința de a evidenția transformările sociale, istorice, administrative, demografice precum și cauzele acestora într-un spațiu și într-un timp pentru care izvoarele istorice edite, dar și multe inedite, care se circumscriu temei de cercetare, oferă informații generoase.

Abordarea de tip monografic a unei teme de investigație din perspectivă demografică reprezintă pentru fiecare cercetător o provocare, în contextul în care în România demografia istorică – luată ca știință distinctă – a avut o evoluție inconstantă până în ultimul deceniu al secolului trecut. Un astfel de subiect este incitant, dar cel puțin în aceeași măsură este anevoios deoarece istoriografia mai veche sau mai nouă a tratat cu destulă parcimonie subiecte legate de evoluția comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.

În altă ordine de idei, lucrarea își propune să evidențieze rolul social și economic al comitatului Arad în secolul XVIII și la începutul secolului XIX precum și cauzele, etapele și efectele creșterii demografice considerabile care s-a realizat în acest spațiu mai ales în a doua jumătate a secolului XVIII. Nu în ultimul rând întreprinderea de față are ca scop să restituie și să integreze în circuitul istoric unele izvoare care să evidențieze transformările petrecute în comitatul și orașul Arad în secolul XVIII și la începutul secolului XIX. Un ultim scop a fost crearea unei baze de date de tip demografic care să poată fi folosită și pentru cercetarea altor aspecte privind comitatul Arad în această perioadă.

II. Demografie și istorie

Pe lângă prezentarea aspectelor majore din istoriografia universală și cea română am realizat un scurt excurs prin care am dorit să evidențiez rolul și importanța diferiților istorici și cercetători în investigarea fenomenelor demografice din județul Arad în diversele perioade. Studiile și lucrările de demografie istorică au întregit tabloul istoriografic și au oferit de multe ori soluții și întotdeauna completări utile problemelor pentru care istoria tradițională a avut mijloace limitate. S-a realizat mult în acest domeniu, dar la fel de mult trebuie săvârșit și în viitor. Surse de demografie istorică de primă importanță – cum sunt registrele parohiale – așteaptă să fie „despuiate” pentru ca cei din trecut să-și facă auzit glasul peste veacuri. Oamenii de azi vor să-și știe strămoșii, să-și afle originile, să-și cunoască genealogia, iar pentru această întreprindere demografia istorică este prima chemată să ofere dezlegări și răspunsuri.

III. Izvoare și Metodologie

Principalele categorii de izvoare folosite în încercarea de a reconstitui evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea sunt evident cele cu caracter statistic. În cadrul Direcției Județene a Arhivelor Statului Arad cele mai numeroase materiale statistice, care fac obiectul cercetării lucrării de față, sunt cele de după 1740. Acestea se găsesc organizate în fonduri tematice, jurisdicționale sau administrative. Fondul PJA (Prefectura județului Arad) conține actele cu caracter statistic grupate într-un fond al actelor urbariale și al conscripțiilor. Fondul PMA (Primăria municipiului Arad) cuprinde diferite acte, contracte, testamente, conscripții, colecția registrelor de stare civilă, fonduri parohiale etc.

Cele mai importante documente sunt însă cele care au caracter de recensământ, sau tabelele cu nașcuții și decedații dintr-un an. Chiar dacă nu conțin un număr atât de mare de informații precum recensămintele de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor, totuși avem în formă tabelară date despre nume, etnie, categorie socială, sex, număr de copii și sexul acestora, confesiune, uneori căsătorii, numărul copiilor peste 15 ani etc.

Documentele cele mai importante din punct de vedere demografic sunt cuprinse în Colecția registrelor de stare civilă care acoperă cronologic întreg secolul XVIII. Este adevărat că cele mai multe registre pentru foarte multe localități conțin date doar din ultimele două-trei decenii ale secolului, dar există astfel de registre chiar din anul 1702. Registre cu botezați, căsătoriți, decedați – nu întotdeauna în această formulă completă – există pentru 76 de localități din întreg județul Arad,

la care se adaugă cele ale Oficiilor parohiale român-ortodox, ortodox-sârb și trei romano-catolice – toate din orașul Arad.

De foarte multe ori actele notariale – contracte de căsătorie, divorțuri, testamente, inventare ale averilor, moșteniri – pot să completeze actele de stare civilă. Michel Fleury și Louis Henry au arătat în „*Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*” că actele de acest tip, care se găsesc în cantități importante în Arhivele din Arad, pot completa și clarifica probleme privind reconstituirea unor familii.

Alte categorii de izvoare folosite provin din Arhivele Naționale Maghiare precum și din Arhivele Naționale Austriece.

Dar pe lângă izvoarele inedite existente în arhivă, o serie de alte izvoare au fost repertorizate, cercetate și editate de-a lungul vremii în lucrări de referință. Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt, Costin Feneșan, Kovách Géza, Gheorghe Ciuhandu, Nicolae M. Popp, Dany Dezső și Dávid, Zoltán sunt doar câțiva dintre autorii cu preocupări în acest domeniu.

Recursul la metodă și la rigorile ei a fost întotdeauna un mijloc de confirmare științifică a cercetărilor din orice domeniu și din orice epocă. Fiecare disciplină, fiecare știință sau ramură științifică are un inventar de noțiuni, tehnici și metode în afara cărora investigațiile n-ar putea fi inițiate, ipotezele n-ar putea fi enunțate, iar concluziile n-ar putea fi validate.

Pentru demografie în general și pentru demografia istorică în special, metodologia de cercetare s-a îmbogățit de la o etapă la alta în legătură directă cu progresele realizate în domeniul statisticii și cu descoperirea și integrarea în circuitul cercetării a noi categorii de izvoare.

Metoda cantitativă are o mare utilitate, ținând cont de mulțimea documentelor statistice – conscripții, urbarii, recensăminte locale – aflate în DJAN Arad. Practic, istoria cantitativă este fundamentul demografiei istorice pentru simplul motiv că implică adunarea, ordonarea și prelucrarea unui volum foarte mare de informații. Astăzi e mult mai ușor de stocat o cantitate mare de informație în condițiile în care există posibilitatea folosirii unor mijloace moderne. Încă de la începuturile lui, dar mai ales astăzi, calculatorul a fost un mijloc în cercetarea demografică. În urmă cu decenii alcătuirea bazelor de date se realiza greu atât din cauza limitărilor tehnologice, prin folosirea cartelelor perforate, cât și datorită faptului că munca istoricului trebuia dublată de cea a unui specialist în domeniu.

Progresele realizate în domeniul IT mai ales în anii '90 a făcut ca cercetarea asistată de calculator – cel puțin în domeniul demografiei istorice – să fie indispensabilă. Niciodată calculatorul nu va lua locul creativității istoricului, dar este de un real folos acolo unde metodele tradiționale își dovedesc limitele. Afirmatia cu titlul de premoniție făcută de Emmanuel Le Roy Ladurie în 1968, cum că „*istoricul de mâine va fi programator sau nu va mai fi*” este astăzi depășită. Esența a rămas însă, informatica a venit în întâmpinarea istoriei și nu numai a ei.

Comparatismul ca metodă este valabil doar dacă se studiază aceleași variabile și dacă există o sincronizare spațială și temporală între termenii care fac obiectul comparațiilor. Pentru ca metoda să fie eficientă trebuie de asemenea să existe tehnici și principii unitare în colectarea datelor și informațiilor de comparat.

Studiile de caz au o valoare deosebită în condițiile imposibilității prelucrării unui volum foarte mare de date. Astfel de studii sunt esențiale pentru a urmări în ce măsură unele trăsături cu caracter general se regăsesc în situațiile particulare.

Metoda eșantionării este de asemenea utilă când există foarte multe date, când folosirea lor este dificilă, costisitoare, sau cere prea mult timp. În cazul comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, un studiu pe un anumit eșantion ar trebui să țină cont de toate caracteristicile populației din această zonă, pentru ca rezultatele să nu fie distorsionate. O metodă opusă eșantionării, pe care am și folosit-o acolo unde s-a putut, ar însemna folosirea unei serii complete de date. Serie completă înseamnă în demografia istorică acea serie de date care ar putea acoperi o perioadă de minimum zece ani, considerată suficientă pentru a determina aspecte ale comportamentului demografic al unei colectivități mai mici.

IV. Structura populației comitatului și a orașului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

Cifrele enunțate referitoare la populația comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea sunt dintre cele mai diverse, în sensul că informațiile diferă de la un autor la altul în funcție de metoda de calcul aleasă. Estimările s-au făcut uneori cu aproximări fanteziste fără niciun fundament real. Indicele de multiplicare al populației înscrise a fost de 5, 6 și chiar 7 în funcție de ceea ce urmărea să demonstreze fiecare istoric care s-a aplecat asupra problemelor demografice legate de comitatul Arad.

Câteva din sursele de erori pe care le-am întâlnit în încercarea de a prezenta evoluția demografică a comitatului Arad pentru mai bine de un secol sunt următoarele:

- greșeli evidente de calcul, inerente de altfel dacă ținem cont de mijloacele folosite și de mulțimea și diversitatea cifrelor analizate

- estimări mai mult decât aproximative chiar și în unele cazuri când datele avute la dispoziție nu ar necesita acest fapt

- folosirea aleatorie a unor indici de multiplicare a populației conscrise

- lipsa unor materiale statistice complete și de încredere pentru primele 5-6 decenii ale secolului al XVIII-lea

- structura administrativă a comitatului, care a cunoscut mai multe reorganizări cu implicații directe în ceea ce privește populația. Unii istorici au comparat diversele cifre privind populația comitatului în forma sa de la începutul secolului cu cele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ignorând expansiunea de la mijlocul secolului prin alipirea cercurilor Ineu și Zarand din comitatul cu același nume. S-a ajuns astfel la cifre și procente disproporționate care evident că neavând nicio logică nu au putut fi explicate

- prezența soldaților din comunele militarizate care nu erau conșcriși în documentele secolului al XVIII-lea, dar care au însemnat o prezență demografică destul de importantă în comitat cel puțin până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Față de aceste neajunsuri constatate, am încercat să obțin în toate împrejurările cifre cât mai exacte folosindu-mă în acest scop de unele mijloace moderne de calcul și statistică matematică. Am avut astfel un mare avantaj în condițiile în care sumele, procentele, diferențele, înmulțirile, împărțirile le-am putut realiza riguros din punct de vedere matematic. De asemenea, am urmărit evoluția populației în structura administrativă a comitatului așa cum a fost el după încorporarea cercurilor Zarand și Ineu din fostul comitat Zarand. În altă ordine de idei, am verificat informațiile din cât mai multe surse și, unde s-a putut, am comparat informațiile avute cu cele din izvorul istoric sau am introdus martori de verificare folosindu-mă de documente de arhivă inedite. A fost o preocupare în sine să mențin o rigoare matematică în abordarea problemei în sensul că am folosit ca factor de multiplicare cifra 5 în cuantificarea populației. Totuși, atunci când informațiile din două sau mai multe surse au condus la un alt factor de multiplicare, nu am ezitat în a-l folosi, cu explicațiile necesare. În final, am recurs la permanente comparații privind numărul locuitorilor între diversele perioade pentru a încerca să elimin unele eventuale discrepante mai mult decât evidente și în niciun caz explicabile din punct de vedere istoric.

La baza studierii evoluției populației comitatului Arad în perioada 1701-1828 se află mai multe categorii de surse:

1. Izvoare inedite – conscripția din 1715, urbariile din 1767, 1771-1772, conscripția din 1776 și conscripții ale orașului Arad din 1741, 1767, 1768, 1776, 1779 și alte conscripții din arhivele maghiare din 1757, 1773, 1774 și 1791.

2. Izvoare editate – conscripția din 1720, conscripțiile din 1743-1752 făcute cu ocazia reorganizării administrative a comitatului, recensământul iosefin și conscripția din 1828.

3. Bibliografia maghiară și română care a făcut referire la populația comitatului.

Imaginea evoluției populației comitatului Arad între 1700-1828 rezultată în urma cercetării documentelor de arhivă și analizei critice a bibliografiei este reflectată în tabelul următor.

Populația comitatului Arad în secolul XVIII și la începutul secolului XIX

Perioada	Sursa	Pop. comitat Arad extins		Total	Nr. înscriși	Nr. case
		Com. Arad propriu-zis	Cercurile din Zarand			
1700	Mărki/estimare	10000	5-6000	15-16000		
1715	Conscripție	11435	6710	18145	3629	
1720	Bibliografie	9475	8400	17875	3575	
1743-1752	Conscripții	12736	34418	47154	9287	
1771-72	Urbarii			86350	17270	
1776	Conscripție			100039		
1787	Recensământ			152930		25957
1794	Bibliografie			149617		26165
1805	Bibliografie/Sursă			182560		30922
1828	Conscripție			207039	35536	33804

Creșterea globală pe întreaga perioadă a fost de 13,8 ori și din acest punct de vedere se deosebește de toate comitatele din Transilvania și din Partium. Doar comitatul Sătmar a avut o creștere destul de însemnată, de 7,6 ori, în perioada 1720-1828, în timp ce comitatul Bihor a crescut de 5,4 ori iar comitatul Cluj de 3,3 ori în același interval.

În procesul de constituire a graniței militare Tisa-Mureș, Aradul s-a transformat într-un adevărat centru de comandă care coordona întreaga activitate de la Semeș până la Săvășin. Practic, din cei 1335 de militari amintiți în regiunea Mureșului, 1224 dintre ei se aflau de-a lungul râului în comitatul Arad deoarece 82 erau cantonați la Ineu iar 29 la Hălmagiu, ambele localități fiind la acea vreme în comitatul Zarand. Cuantificarea populației orașului am realizat-o întotdeauna prin integrarea în calcule a familiilor militare alături de cele civile. Încă din primii ani ai secolului, în contextul acordării „privilegiilor ilire” și a organizării graniței militare, în Arad au sosit 373 de militari care reprezentau peste 30% din totalul celor chemați să apere linia Mureșului în comitatul Arad.

Prima conscripție civilă realizată a fost cea din 1715 când în Arad sunt amintiți 112 înscriși care, împreună cu cele 373 de familii ale militarilor, au stat la baza celor 2425 de locuitori ai orașului la acel moment.

La fel ca și în cazul populației comitatului și în oraș constatăm câteva evoluții deosebite de-a lungul perioadei cercetate. În primul rând creșterea populației Aradului a fost constantă, fără sincopă negativă, iar în al doilea rând ritmurile de creștere, deși au fost considerabile de la o etapă la alta, nu au atins cotele înregistrate în comitat.

Populația orașului Arad între 1715-1828

Perioada	Sursa	Total locuitori	Nr. înscriși	Creștere %
1715	Conscripție	2425	485	
1720	Bibliografie	2895	579	19,38
1743-1752	Conscripții	3648	726	26,01
1768	Conscripții	5354		46,77
1774	Bibliografie	6245	1249	16,64
1777	Bibliografie	8153		30,55
1782	Estimare	8800		7,94
1787	Recensământ/ estimare	9410	1597 case	6,93
1828	Bibliografie/ Conscripție	13824		46,91

O creștere majoră s-a realizat mai ales în deceniile VI-VIII din secolul al XVIII-lea. În afara explicațiilor demografice, care și așa nu ar acoperi decât o mică parte a acestei creșteri, posibile argumente ar fi acelea ce țin de caracterul urban al așezării, care a reprezentat o permanentă atracție pentru locuitorii din jur. Necesarul de forță de muncă pentru ridicarea noii cetăți, a cărei construcție a început în 1767, poate de asemenea să constituie un alt argument. Până la urmă evoluția demografică a fost în rând cu dezvoltarea economică și edilitară, cu procesul de modernizare demarat și cu trendul înregistrat în epocă.

Creșterile ulterioare – între 1777-1828 populația orașului a sporit cu 70% – sunt conforme cu o dinamică demografică normală pe care au înregistrat-o și alte orașe din Transilvania sau Partium. De exemplu populația orașului Cluj a crescut cu aproape 80% între 1780-1830, populația orașului Baia Mare s-a dublat între 1777 și 1828, iar locuitorii Timișoarei au sporit cu 62% între 1784-1830.

La nivel global, pentru întreaga perioadă, majoritatea populației din punct de vedere etnic au constituit-o românii, iar din punct de vedere religios ortodocșii. Am determinat structura etnică a comitatului Arad pentru anul 1720, însă în forma sa extinsă, adică inclusiv cu cele două cercuri din comitatul Zarand, care au fost alipite comitatului Arad la mijlocul secolului.

Structura etnică la 1720 în comitatul Arad extins

	români		sârbi		germani		maghiari		alții		Populație
	% în subunit. Ad-tivă	% în comitatul extins	% în subunit. Ad-tivă	% în comitatul extins	% în subunit. Ad-tivă	% în comitatul extins	% în subunit. Ad-tivă	% în comitatul extins	% în subunit. Ad-tivă	% în comitatul extins	
Comitatul Arad civil	76,61	12,62	0,00	0,00	16,41	2,70	6,98	1,15	0,00	0,00	2945
Comitatul Arad militar	25,79	9,42	65,95	24,09	0,00	0,00	8,26	3,02	0,00	0,00	6530
Cele 2 cercuri din Zarand	88,40	41,54	0,00	0,00	0,00	0,00	11,52	5,41	0,08	0,04	8400
Total		63,59		24,09		2,70		9,58		0,04	17875

Procentele globale ale diferitelor etnii în comitatul Arad extins le-am obținut folosind o formulă care a ținut cont de ponderea fiecărei etnii din fiecare subunitate administrativă luată în calcul raportată la populația subunității și la populația totală. De exemplu, cei 88,4% români din cei 8400 locuitori ai celor două cercuri ale comitatului Zarand reprezintă în fapt 41,54% din totalul celor 17875 locuitori ai comitatului Arad extins. La fel, cei 69,95% sârbi din zona militarizată reprezintă 24,09% din populația totală.

Conscripția din 1776 atestă 83,78% ortodocși, 8,53% catolici, 3,84% protestanți, 0,3% evrei și 3,55% alte categorii cărora nu li se precizează religia. În acest din urmă caz este vorba de „extranei”, servi și cei îngrijiți în spital.

Pe cele patru subunități administrative – cercul Arad, Șiria, Zarand și Ineu – diferențele sunt semnificative.

Structura populației comitatului Arad în 1776

Confesiunea	Ortodocși		Catolici		Protestanți		Evrei		Fără religie consemnată		Total populație	%
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Cerc Arad	21452	74,21	5170	17,88	148	0,51	107	0,37	2032	7,03	28909	100
Cerc Șiria	21764	87,99	2225	9,00	3	0,01	196	0,79	547	2,21	24735	100
Cerc Zarand	20342	81,20	848	3,38	3221	12,86		0,00	642	2,56	25053	100
Cerc Ineu	20248	94,87	291	1,36	474	2,22		0,00	329	1,54	21342	100
Total	83806	83,77	8534	8,53	3846	3,84	303	0,30	3550	3,55	100039	100

Cei mai mulți catolici se găseau în cercul Arad – 17,88%, în timp ce în cercul Ineu ortodocșii reprezentau 94,8%. Protestanții îi regăsim cu precădere în localități din zona de câmpie a comitatului, în timp ce iudaicii alcătuiau un procent de 0,3% din totalul populației.

Cifrele pentru comitat sunt confirmate și de recensământul iosefin care a inventariat populația și după confesiune, dar și de conscripția din 1804 în care religia s-a înregistrat doar pentru populația de sex masculin.

Structura confesională a comitatului Arad în 1787; 1804; 1828

Anul	Ortodocși		Catolici		Protestanți		Evrei	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1787	128500	84,02	17078	11,17	7000	4,58	352	0,23
1804	78088	84,05	10389	11,18	4010	4,32	414	0,45
1828		76,13		16,82		6,36		0,69

Sfârșitul și începutul de secol nu aduc schimbări semnificative, deși o oarecare modificare este decelabilă la o simplă analiză a cifrelor. O parte din scăderea numărului de ortodocși în 1828 față de perioadele anterioare trebuie să o căutăm în rândul greco-catolicilor care apar în statistică alături de romano-catolici, iar o altă parte se poate datora colonizărilor făcute în comitat la începutul secolului al XIX-lea, nou veniții fiind de religie catolică sau protestantă.

Din punct de vedere etnic și confesional orașul a cunoscut o evoluție diferită de cea a comitatului. Multă vreme majoritatea etnică în oraș a fost alcătuită de sârbi veniți în contextul acordării privilegiilor ilire și a organizării graniței pe Mureș. Cartierul sârbesc, cartierul german și cartierul românesc marcau nu doar o delimitare spațială cât și una etnică.

În stabilirea structurii etnice și confesionale am ținut cont nu doar de „orașul civil” ci și de „orașul militar” până când cel din urmă a fost integrat structurii civile.

În tabelul care urmează mi-am propus să inventariez diversele procente și să fac o paralelă între comitat și oraș în ceea ce privește evoluția etnică și confesională de la începutul instaurării dominației habsburgice până în 1828.

Structura etnică și confesională a orașului și a comitatului Arad în secolul XVIII și la începutul secolului XIX

Anul	1715	1720	1747	1768	1777	1828	1720	1747	1776	1787	1804	1828
Etnie/ Confesiune	oraș	oraș	oraș	oraș	oraș	oraș	comitat	comitat	comitat	comitat	comitat	comitat
Români	2,89	7,77	13,84				63,59	87,61				
Germani	13,4	16,24	19,56				2,7	2,03				
Sârbi	76,91	70,81	59,22				24,09	5,58				
Maghiari	6,8	5,18	7,01				9,58	4,75				
Evrei												
Alții			0,37				0,04	0,03				
Total %	100	100	100				100	100				
Ortodocși	79,8	78,58	73,06	67,18	68,63	50,53	87,68	93	83,78	84,02	84,05	76,13
Catolici	20,2	21,42	26,57	30,95	29,85	42,85	12,28	4	8,53	11,17	11,18	16,82
Reformați						1,38		3	3,84	4,58	4,32	6,36
Izraeliți				1,87	1,52	5,24			0,3	0,23	0,45	0,69
Alții			0,37				0,04		3,55			
Total %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Pentru anii 1715 și 1720 procentele sunt ajustate, incluzând și militarii din oraș, pornind de la premisa că cei 373 militari din 1715 și cei 410 din 1720 au fost toți de origine sârbă. În 1776 la categoria „alții” nu este specificată în mod explicit apartenența religioasă, iar în 1828 în rândul catolicilor sunt incluși și greco-catolicii.

Pentru perioada 1715-1747 procentele privind confesiunea le-am obținut pornind de la procentele etnice, considerând că românii și sârbii erau ortodocși, iar germanii și maghiarii catolici.

Observăm că din punct de vedere confesional ortodocșii au constituit majoritatea populației din comitat în întreaga perioadă. De la procente de 87-93% în prima jumătate a secolului al XVIII-lea s-a ajuns la 84% la sfârșitul secolului pentru ca în 1828 numărul acestora să scadă la 76%. Diminuarea din a doua jumătate a secolului este în legătură directă cu desființarea graniței militare și cu plecarea din comitat a numeroase familii de sârbi și chiar de români. Pe lângă aceasta colonizările care au avut loc au contribuit de asemenea la modificarea procentelor etnice și confesionale din comitat.

Colonizările au continuat și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în special cu elemente etnice maghiare. Acestea, dar și trecerea unei părți a românilor la greco-catolicism reprezintă factori care au făcut ca procentul ortodocșilor la 1828 să fie de 76,13%. Din punct de vedere etnic populația comitatului a fost majoritar românească, deoarece ponderea sârbilor în rândul populației totale era redusă, știut fiind că aceștia se găseau în special în orașul Arad.

Argumentația scăderii procentului de ortodocși este valabilă în justificarea creșterii procentelor catolicilor și a reformatilor de-a lungul timpului. Colonizările cu germani catolici, cu maghiari catolici și reformati, cu slovaci reformati și convertirea unor români la greco-catolicism explică dinamica procentelor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Situația în oraș a fost cu totul alta. Aici elementul ortodox a fost de asemenea majoritar, însă din punct de vedere etnic sârbii sunt cei care au avut ponderea cea mai mare. De la procente de 78-79% ortodocșii au ajuns în a doua jumătate a secolului să reprezinte 67-68% pentru ca în 1828 procentul să fie puțin peste 50%. În același timp s-a augmentat numărul etnicilor germani și maghiari care au ridicat procentul catolicilor în oraș de la 20% în 1715, la 30% în 1777 pentru ca în 1828 să ajungă la 42,85%. În statistica din 1828 în rândul catolicilor sunt cuprinși și greco-catolicii, numărul sau ponderea exactă a acestora nefiind cunoscută. Mozaicul etnic al orașului este întregit de cei de origine evreiască, procentul acestora crescând de la aproape 1% cât reprezentau cele 6 familii în 1747, la 1,87% în 1768, ajungând în 1828 să reprezinte 5,24% din întreaga populație a orașului.

V. Comportamente demografice în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

Procesele demografice au fost influențate direct de o serie de factori care s-au manifestat cu intensități diferite de-a lungul timpului. Evoluțiile politice, transformările administrative, dezvoltarea economică, politicile populaționiste ale statului absolutist la care putem adăuga aspecte legate de progresele înregistrate în medicină, diversificarea alimentației, dezvoltarea și modernizarea formelor de habitat au favorizat o creștere demografică care a fost mai mult decât evidentă.

Ca spațiu de cercetare demografică, fostul comitat oferă posibilitatea observării unor fenomene comparabile pentru etnii și confesiuni diferite. Chiar și într-o lucrare de acest fel ar fi imposibil să surprindem comportamentele demografice într-un mod exhaustiv pentru toate localitățile comitatului.

Natalitate, mortalitate, spor natural, nupțialitate sunt câteva din noțiunile fundamentale ale demografiei care sunt prezentate în continuare. Analiza transversală sau longitudinală, metoda analizei comparate, folosirea „cohortelor” demografice, eșantionarea și studiile de caz completate cu analiza critică a datelor constituie tot atâtea resurse metodologice de abordare a acestui subiect. Parohiile ortodoxe din Arad, Ineu și Olari, cele catolice din Arad, Ineu, Horia și Glogovăț (Vladimirescu), cele reformate din Zerind, Olari și Mocrea se vor regăsi în rândurile următoare.

Pentru toate acestea am realizat o bază de date cu ajutorul căreia am putut întocmi tabelele necesare în evidențierea proceselor demografice. Comparațiile inter și intra confesionale sau etnice, cele dintre așezările urbane și rurale și chiar cele legate de localizarea geografică vor constitui tot atâtea direcții de analiză în paginile care urmează. Actele notariale, conscripțiile, urbariile, recensământul iosefin sunt alte categorii de izvoare mai mult decât necesare în reconstituirea evoluției demografice a comitatului Arad.

Strategiile de investigare vizează extragerea și prelucrarea datelor din aceste registre parohiale într-un mod cât mai unitar pentru a putea fi apoi analizate critic și comparate astfel încât concluziile să fie cât mai veridice. Registrele parohiale folosite acoperă toate etniile și toate confesiunile (mai puțin cea iudaică) existente în comitat: OPRC Arad, OPOR Arad, OPOS Arad, OPRC Ineu, OPOR Ineu, OPOR Olari, OPEv. Olari, OPRC Horia, OPRC Glogovăț, OPRef. Zerind.

Fiind vorba de foarte multe cuantificări am încercat să-mi ușurez cercetarea alcătuind o serie de tabele folosind criterii cât mai unitare astfel încât reprezentativitatea și vizibilitatea diverselor cifre și procente să fie cât mai mare și să aibă o acuratețe sporită.

O privire sintetică asupra fenomenului **natalității** în comitatul Arad am realizat-o în rândurile care urmează. Anii 1800-1801 au reprezentat strict o graniță temporală, o etapă în dinamica de creștere a populației, neputând vorbi de transformări de substanță în secolul al XIX-lea față de secolul anterior. Augmentarea fenomenelor demografice ține mai mult de o situație generală întâlnită pe spații mai largi în Europa Centrală. Acestea pot fi consecințele directe ale stabilității politice, ale dezvoltării economice, ale progreselor în medicină, ale creșterii nivelului de trai etc.

Aspecte privind natalitatea în comitatul Arad

Anii	Parohia	Distribuție pe sexe		Nr. mediu nașteri pe an	Cele mai puține nașteri	Lunile de concepție redusă	% nelegitimi	% gemeni	RBN %	Cele mai multe nașteri	Lunile de concepție sporită
		M	F								
1741-1750	OPRC Arad	54,3	45,7	57,8	aprilie-iulie	iulie-octombrie	1,37	0,7		martie, octombrie	iunie, ianuarie
1794-1805		51,87	48,13	180,75	mai-iulie, septembrie	august-octombrie, decembrie	10,32	1,49		ianuarie, octombrie	aprilie, ianuarie
1741-1750	OPOR Arad			30,6							
1794-1805				181,5							
1787-1810	OPRC Horia	50,5	49,5	54,3	mai-iulie	august-octombrie	0,37	1,8		februarie-martie	mai-iunie
1735-1810	OPRC Ineu	49,7	50,3	11,17	mai-iulie	august-octombrie	2,8	1,9		ianuarie-martie	aprilie-iunie
1753-1768	Mocrea-Luterani	40,9	59,1	7,1	date insuf.	date insuf.		0,86		date insuf.	date insuf.
1786-1798	OPOR Ineu	49,5	50,5	70,7	mai-iulie, decembrie	august-octombrie, martie		0,7	37,8	ianuarie-februarie	aprilie-mai
1785-1810	OPEV Olari	50,3	49,7	40	aprilie-iulie	iulie-octombrie	0,5	1,66	84,3	august-septembrie, decembrie	noiembrie-decembrie, martie
1785-1794	OPOR Olari	55,1	44,9	32	mai-iulie, decembrie	august-octombrie, martie				ianuarie-februarie	aprilie-mai
1777-1810	OPREF Zerind	49,6	50,4	53,1	aprilie-iulie	iulie-octombrie	0,05	1,09	46	ianuarie-februarie, decembrie	aprilie-mai, martie

Structura pe sexe a născuților este în general echilibrată fără a putea stabili vreun model pentru o confesiune sau alta. Atunci când totuși balanța a fost dezechilibrată, a fost vorba doar de excepții, iar explicațiile nu pot depăși sfera recunoașterii supremației naturii cu rolul ei regulator.

Numărul mediu de nașteri pe an nu are vreo relevanță aparte atâta vreme cât nu putem determina nici măcar aproximativ numărul populației confesiunii respective. Când acest lucru a fost posibil am calculat RBN pentru trei localități – Ineu, Olari, Zerind – iar cifrele obținute au fost diverse. O rată de 84,3% în cazul localității Olari arată o rezervă importantă pentru o creștere demografică accentuată, în timp ce procente din Ineu și Zerind se înscriu într-un cadru normal din acest punct de vedere.

Relația între natalitate – munci agricole – sărbători religioase este evidentă parțial la toate comunitățile studiate. Lunile mai-iunie-iulie sunt cel mai puțin productive în acest sens însă dacă mergem în urmă cu nouă luni răspunsul se află în lunile august-septembrie-octombrie, cele mai importante din calendarul agricol.

Sărbătorile religioase mari nu au vreo influență semnificativă asupra natalității în comunitățile protestante, însă catolicii și ortodocșii s-au comportat diferit în fața restricțiilor impuse de Biserică. Prolificitatea mai mare a catolicilor în luna ianuarie și a ortodocșilor în luna aprilie este în legătură cu cele două sărbători majore și a zilelor de post care le preced. Săptămânile de abstenență sunt urmate de o perioadă mai fertilă pe care o constatăm statistic prin numărul mai mare de copii născuți în octombrie și, respectiv ianuarie-februarie.

Indicele de ilegitimitate arată într-o măsură evidentă diferența dintre urban-rural, dintre comunitățile mari și cele mici, dintre catolici și protestanți. În această triplă dihotomie supremația numerică a fost de fiecare dată în favoarea primei. Procentul de 10,22% copii catolici nelegitimi în orașul Arad este mult superior celui din localitatea Horia, după cum ilegitimitatea aproape inexistentă în rândul protestanților contrastează evident cu procente catolicilor. Spiritul mai liber al orașului, cu consecințe directe asupra moravurilor, este în opoziție evidentă cu mentalitatea zonelor rurale și habotnicia locuitorilor acestor așezări întreținută de preoți sau pastori. Ne putem gândi că la oraș situațiile de concubinaj, din diverse motive, erau mult mai prezente decât la sat și prin urmare copiii născuți din astfel de relații, deși aveau părinți naturali, erau ilegitimi din punct de vedere religios.

Dacă ne raportăm la procentul sarcinilor gemelare, natalitatea evidențiază resurse biologice

deosebite în special în rândul catolicilor. Proporții de 1,9%, 1,8%, 1,49% reprezintă mult mai mult decât procentele medii întâlnite în mod obișnuit. Catolicii sunt secondati în acest plan de protestați cu cifre de 1,66%, 1,09% și 0,86% în timp ce ortodocșii sunt greu de evaluat în condițiile unor înregistrări inconsistente.

Natalitatea în sine, atât din punct de vedere numeric cât și procentual, în cazurile în care am putut calcula empiric RBN, ar fi putut asigura o creștere demografică chiar mai mare în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Speranța de viață redusă, nivelul de trai, epidemiile repetate, mortalitatea ridicată au făcut ca această creștere să aibă valorile pe care noi le cunoaștem astăzi.

Pentru evidențierea fenomenelor legate de **mortalitate** am recurs la serii statistice de cel puțin 5 ani pentru diverse perioade ale secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. Am considerat că o secvență de cinci ani reprezintă o perioadă minimă astfel încât cifrele medii să nu fie afectate în mod fundamental de vreo epidemie, calamitate sau alt eveniment cu impact demografic major. Datele din tabele sunt în măsură să ofere informații despre numărul mediu al deceselor pe an sau pe o anumită perioadă și informații despre structura pe vârste a decedaților unde am adoptat linia metodică a decadelor de vârstă precedate de o rubrică dedicată deceselor copiilor sub 1 an. Suma totală a anilor celor decedați m-a ajutat în determinarea vârstei medii la deces, dar și a speranței de viață a nou-născuților sau de la o anumită vârstă în sus. Amploarea fenomenului mortalității la copiii mici am relevat-o prin calcularea procentului de decese pe segmentul 0-10 ani, iar mortalitatea infantilă am calculat-o prin raportarea numărului deceselor înregistrate sub vârsta de 1 an la numărul total al nașterilor dintr-un an. Rata brută a mortalității (RBN) am determinat-o acolo unde s-a putut pornind de la media numărului de decese pe an într-o așezare raportată la numărul populației dintr-un an. Am făcut acest lucru deoarece nu există recensăminte sau conscripții anuale succesive care să ofere informații despre populația diverselor așezări din comitat. În acest context m-am folosit de datele recensământului iosefin iar RBM am calculat-o pentru anul respectiv folosind o medie multianuală a deceselor, mai relevantă decât numărul deceselor din anul 1787 propriu-zis, număr care putea fi influențat de o serie de factori externi. În condițiile în care sporul natural se poate calcula prin diferența dintre nașteri și decese, iar sporul migrator era în multe cazuri aproape inexistent, RBM are mai mult o valoare statistică, relevanța indicelui fiind utilă pentru intervale mai lungi de timp sau pentru compararea cu alte perioade.

Un subcapitol l-am rezervat aspectelor legate de cauzele de deces. Multe dintre registrele parohiale au consemnat diverse boli sau alte cauze care au dus la decesul diverselor persoane. În paralel există și date privind vârsta morților astfel că putem afla diverse informații despre anumite boli pe segmente de vârstă, eventuale epidemii, tipuri de moarte, maladii cu preponderență mai mare sau mai mică în diverse perioade, în diverse așezări, categorii de boli, specificul urban sau rural al morții etc.

În subsidiar, pornind de la vârsta decedaților, mi-am propus să analizez, cel puțin cantitativ, fenomenul senectuții. Perioada studiată oferă exemple destul de numeroase și, ca atare, consemnează existența unor persoane cu vârste venerabile, matusalemice pe alocuri dacă ținem cont de perioada despre care vorbim.

Nu în ultimul rând, pornind de la datele privind natalitatea și mortalitatea, am analizat diversele aspecte ale sporului natural și măsura în care acesta putea susține creșterea demografică evidentă a așezărilor din comitat. Am încercat de asemenea să evidențiez un posibil model de evoluție demografică pentru fiecare localitate, model în care am ținut cont de câteva variabile – mortalitate, natalitate, speranța de viață, mortalitatea infantilă, spor natural – care au determinat anumite comportamente demografice la comunitățile studiate.

Tabelele folosite evidențiază mortalitatea pe ani și pe grupe de vârste, iar acolo unde din motive obiective nu am putut determina vârsta decedaților am trecut răposații ca număr în anul respectiv însă nu i-am luat în considerare când am calculat mortalitatea infantilă și vârsta medie a decedaților într-un an.

Fenomenul mortalității a cunoscut evoluții și oscilații de-a lungul timpului în comunitățile cercetate. Sintetizând informațiile din tabelul de mai jos se impun câteva observații concluzive.

Aspecte privind mortalitatea în comitatul Arad

Parohia	Perioada	Speranța de viață			Mort inf. %	mortalit. 0-10 ani	Nr. Născ.	Nr. mediu născ. pe an	Nr. dec.	Nr. mediu dec. pe an	Spor nat. net	Spor nat. pe an	RBN	RBM	REN	% +70 ani
		la naștere (0ani)	la 1 an	la 11 ani												
OPRC Arad	1746-1750	21,7	28,25	40,38	27,7	48,26	296	59,2	344	68,8	-48	-9,6				2,9
	1761-1765	23,62	31,87	42,86	18,04	46,69	510	102	347	69,4	163	32,6				2,88
	1798-1802	19,14	28,77	43,42	30,14	56,17	919	183,8	794	158,8	125	25				2,64
	1715-1818						11628	111,81	12063	115,99	-435	-4,18				
OPOR Arad	1746-1750						178	35,6	88	17,6	90	18				
	1761-1765						485	97,00	271	54,20	214	42,80				
	1798-1802						986	197,20	703	140,60	283	56,60				
	1730-1805						8177	107,59	6339	83,41	1838	24,18				
OPRC Horia	1787-1810	13,53	21,03	40	24,65	68,78	1071	76,50	740	52,86	331	23,64				1,48
OPRC Ineu	1746-1755	27,17	31,58	39,85	31,58	32,52	76	7,60	176	17,60	-100	-10	37,8	28,6		1,7
	1761-1770	16,72	24,05	35,78	27,47	54,12	91	9,10	85	8,50	6	0,60				
	1787-1800	21,73	29,21	41,31	21,53	49,18	144	10,29	122	8,71	22	1,58				0,8
	1801-1810	19,9	25,24	38,63	33,94	50,9	274	27,40	442	44,20	-168	-16,80				0,9
	1735-1810	21,59	27,58	39,64	27,68	46,22	849	11,32	1125	15,00	-276	-3,68				0,88
OPOR Ineu	1787-1799	10,85	13,88	32,96		73,74	828	63,69	654	50,31	174	13,38				0,55
	1800-1810						776	77,60	693	69,30	83	8,30				
	1787-1810						1604	66,83	1347	56,13	257	10,70				
OPEV Olari	1787-1810	16,75	24,2	45,56	18,4	65,25	1114	79,57	659	47,07	455	32,50				4,4
OPOR Olari	1784-1794						328	29,82	233	21,18	95	8,64				
OPREF Zerind	1778-1787	18,61	26,45	47,23			341	34,10	217	21,70	124	12,40	46	33		
	1798-1803	37,27	37,72	51,44			354	59,00	85	14,17	269	44,83				
	1778-1787 1798-1803	24,14	30,64	49,11	8,63	50	695	43,44	302	18,88	393	24,56				

Discrepanțele și elementele de continuitate sunt observabile deopotrivă în funcție de anumiți indici atât la nivelul comparațiilor interetnice și interconfesionale, cât și la nivelul intraetnic și intraconfesional.

Comunitatea catolică din Arad și Ineu a avut comportamente demografice similare. Chiar dacă indicatorii sunt în linii generale superiori, cel puțin față de populația ortodoxă, durata lungă a arătat un spor natural negativ în ambele cazuri. Consecințele au fost însă diferite. În Ineu populația catolică „s-a diluat” în timp, ponderea ei scăzând continuu, în vreme ce în Arad populația catolică a cunoscut o augmentare a proporției sale în timp. Permanenta alimentare cu etnici germani – mai ales în secolul al XVIII-lea și cu etnici maghiari – mai ales în secolul al XIX-lea, a făcut ca în prima parte a secolului al XIX-lea cele două confesiuni mari din oraș (ortodocși și catolici) să se afle

aproape la paritate, însă trendul era unul favorabil confesiunii catolice. În această evoluție concitadinii ortodocși români au avut un comportament demografic cu finalitate pozitivă în ceea ce privește sporul natural susținut mai ales printr-o natalitate ridicată.

Sporul natural cel mai mare a existat mai ales în comunitățile maghiare reformate din Olari și Zerind. Acestea au avut rate de creștere anuale care le-au permis dublarea populației proprii în intervalul dintre ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele ale secolului al XIX-lea.

Speranța de viață la naștere a cunoscut o paletă largă de manifestări. Etnia română pare în acest caz cea mai defavorizată dacă luăm în considerare indicii, calculați totuși pe baza unui număr mic de înregistrări, pentru parohia ortodoxă din Ineu. Câștigul în ani de viață în funcție de vârstă este evident în toate parohiile cercetate, iar cifrele medii arată o dată în plus „supremația” confesiunii reformate, fapt relevat de altfel și de indicele de mortalitate infantilă în cadrul aceleiași confesiuni. Mortalitatea copiilor până în 10 ani reprezintă pentru cele mai multe comunități și pentru cea mai mare parte a perioadei studiate un procent apropiat de 50%. Totuși extreme negative se regăsesc practic la toate cele 3 confesiuni, iar cifrele pentru diverse etape sunt de peste 73% în cazul ortodocșilor din Ineu, 68,78% în cazul catolicilor din Horia și 65,25% la reformații din Olari.

Coroborând toate datele și indicatorii am încercat să alcătuiască anumite tipologii sau modele de evoluție demografică raportate la cele 8 parohii din fostul comitat Arad.

1. Modelul excedentar cu o sporire de populație considerabilă în timp. Acesta are la bază o mortalitate infantilă scăzută, o speranță de viață ridicată mai ales după împlinirea vârstei de 1 an și o natalitate care asigură un spor natural constant în timp. Parohiile reformate din Olari și Zerind se încadrează acestei tipologii.

2. Modelul echilibrat cu un spor natural pozitiv pe termen lung bazat pe o îmbunătățire în timp a unor indicatori demografici „răi” la un moment dat (speranța de viață, mortalitatea infantilă și mortalitatea copiilor până în 10 ani) și o natalitate care să asigure un spor natural mediu mic, dar pozitiv în timp. Comunitatea catolică din Horia se încadrează acestui tip, dar și ortodocșii din Arad, Ineu și Olari, cu mențiunea că exemplele din urmă și-au susținut creșterea pe baza unei natalități ridicate care să excedeze influențele negative ale celorlalți indicatori.

3. Modelul regresiv perceput ca model care în timp duce la scăderea de populație în mod treptat. Indicatorii privind mortalitatea și speranța de viață nu prezintă vreo caracteristică negativă aparte pe termen lung, însă natalitatea scăzută nu poate susține un spor natural pozitiv. Dintre parohiile cercetate se încadrează acestei tipologii cele catolice din Arad și Ineu.

Poate cele mai spectaculoase momente ale confruntării dintre viață și moarte au fost atunci când cea din urmă a fost „sfidată” de către matusalemicii comitatului consemnați în registrele parohiale. Numărul celor care au depășit vârsta de 70 de ani a fost diferit ca procent de la o comunitate la alta. Ce ne arată până la urmă aceste procente ale vârstnicilor în cadrul comunităților? Ce tip de corelații se pot face cu ceilalți indicatori demografici? În condițiile speranței de viață din secolul al XVIII-lea atingerea vârstei de 70 de ani părea aproape imposibilă. Și totuși au existat exemple de persoane care s-au apropiat și au depășit chiar centenarul. De la exemplele în care cei peste 70 de ani erau o excepție – comunitatea din Ineu în ansamblul său – trecând peste procente apropiate de 3% și 1,5% la catolicii din Arad și Horia ajungem la cifrele de 4,4% și chiar 12,25% în comunitățile din Olari și Zerind. Condițiile de viață, cumpătarea, eliminarea exceselor, moștenirea genetică sunt explicațiile cele mai la îndemână pentru a justifica vârstele înaintate ale celor din secolul al XVIII-lea. Acestea însă pot explica lucrurile la nivel personal, dar cum am putea justifica procentul din comunitățile reformate? Cred că cel puțin în cele două cazuri se poate introduce în discuție rolul pe care se pare că l-ar fi jucat cutumele și obiceiurile religioase ale confesiunilor respective. Nu trebuie neglijat nici fondul genetic care, cel puțin în comunitatea din Zerind, se pare că a avut un rol destul de important.

În rândurile care urmează mi-am propus să punctez câteva concluzii pornind de la o analiză sintetică și comparativă asupra diversilor indicatori privind **nupțialitatea** în parohiile prezentate. Informațiile provin din înregistrările aceluiași parohii din Arad, Horia, Ineu, Olari, Zerind. Pe baza informațiilor din registre am urmărit din punct de vedere metodologic o abordare bazată pe un

algoritm care include, în măsura existenței datelor, aspecte pentru fiecare parohie în parte. Numărul de căsătorii pe anumite perioade de timp, mediile anuale, distribuția sezonieră, ratele de nupțialitate sunt indicatorii cei mai des utilizați în condițiile în care astfel de date se regăsesc în aproape toate registrele consultate. Starea civilă la căsătorie, tipurile de căsătorii, vârstele mirilor, originea mirilor, vârstele mediane și medii sunt alte categorii de informații pe care unele registre le-au făcut posibile.

Aspecte privind nupțialitatea în comitatul Arad

Parohia	Perioada	Căsătorii pe an	Tipul de mariaj				Vârsta medie		Vârsta mediană		% Nupțialitate	% Căsătorii exogame
			cc	cv	vc	vv	B	F	B	F		
OPRC Arad	1741-1750	19,7	43,65	23,35	12,69	10,66					15,30	
	1781-1785	39,2	51,02	21,94	15,82	11,22	26,98	19,71	26	18		
	1794-1810	59,3	60,22	15,51	14,27	10,00	26,37	20,56	25	19		21,23
OPOR Arad	1783-1790	31,6										
	1800-1804	36,8										
OPRC Horia	1787-1810	9,0	59,70	8,96	16,42	14,93	22,33	19,55	22	20		43,01
OPRC Ineu	1735-1810	4,5	65,79	10,96	7,89	15,35	24,88	19,72	24	19	7	8,03
OPOR Ineu	1787-1810	14,0										23,00
OPEV Olari	1786-1810	9,7									23	
OPOR Olari	1785-1810	8,7										54,00
OPREF Zerind	1791-1810	13,4					22	18,70	22	17	13,2	22,38

Media numărului de căsătorii pe an nu are vreo relevanță aparte în condițiile în care vorbim de așezări cu populație diferită. Totuși, observând aceste cifre pe parcursul mai multor zeci de ani în cadrul aceleiași comunități, avem informații indirecte despre dinamica demografică a confesiunii sau a etniei respective. Pornind de la premisa că există o relație de proporționalitate directă între numărul mediu anual de căsătorii și numărul populației putem face observații despre creșterea sau, dimpotrivă, descreșterea unei populații în timp. Cel mai evident exemplu în acest caz este al catolicilor din orașul Arad la care, între mijlocul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, numărul mediu de mariaje pe an a crescut de 3 ori, un trend similar înregistrându-se și în ceea ce privește numărul catolicilor în oraș.

Tipurile de mariaj ne arată în primul rând preponderența celor din categoria protogam. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu am mai întâlnit niciodată în parohiile cercetate un procent sub 50% al acestui tip de căsătorie. Dimpotrivă, tendința a fost de creștere, acest procent atingând valori chiar de peste 60% la începutul secolului al XIX-lea în Arad și Ineu. Raporturile între celelalte tipuri de căsătorii a variat în timp în funcție de tipul de așezare, în funcție de oferta matrimonială, în funcție de diverse cutume locale ori de mentalitatea diferitelor etnii sau confesiuni.

Situația este evidentă în căsătoriile între doi parteneri, ambii văduvi. Într-o așezare urbană cum a fost orașul Arad acest tip de mariaj era cel mai puțin practicat dintre toate căsătoriile de tip palingam, procentul de 10-11% fiind edificator în acest sens. Catolicii văduvi din Horia sau Ineu se orientau mai degrabă spre un partener cu același statut matrimonial, dovadă fiind procentele de 14-15% întâlnite în cele două așezări la acest tip de mariaj. Această dihotomie comportamentală urban-rural se observă și în cazul căsătoriilor dintre un bărbat celibatar și o văduvă. În Arad astfel de căsătorii au depășit chiar 20% din total în anumite perioade, în timp ce catolicii din celelalte două parohii au optat pentru astfel de mariaje în proporție de 8,96% în Horia și 10,96% în Ineu.

Vârsta medie la prima căsătorie are pentru ambele sexe caracteristici care nu depășesc sfera explicațiilor ce țin mai mult de factori locali, de conjunctura dintr-un anumit moment sau de

obiceiurile comunităților. Tocmai de aceea nu cred că putem vorbi de vreun model ci mai degrabă de unele tendințe. În Arad este evidentă tendința, minoră de altfel, de scădere a vârstei bărbaților în paralel cu o creștere la fel de mică a vârstei medii a femeilor la primul mariaj. Tendințele sunt confirmate în cazul catolicilor din Arad prin valorile vârstelor mediane pentru ambele sexe, care urmează trendul menționat: de la 26 la 25 de ani pentru bărbați și de la 18 la 19 ani pentru femei.

În celelalte două comunități catolice, cel puțin în ceea ce privește vârsta medie a femeilor, situația la granița dintre secole este similară cu cea din Arad în sensul că primul mariaj al fetelor avea loc în jurul împlinirii a 20 de ani. În schimb, vârsta medie a bărbaților este de aproape 25 de ani la Ineu scăzând spre 22 de ani în cazul celor din Horia.

Comportamentul marital și vârsta la prima căsătorie are alte semnificații în Zerind. Influențele religioase și tipul de endogamie etno-confesională și geografică arată opțiuni matrimoniale la vârste relativ mici, mai ales în cazul fetelor. Datele din deceniul VIII al secolului al XVIII-lea m-au condus spre o vârstă medie a fetelor la prima căsătorie de numai 17 ani, medie care a crescut la începutul secolului al XIX-lea până la 18,7 ani. Vârsta medie a bărbaților a fost în schimb constantă – 22 de ani – atât la sfârșitul secolului al XVIII-lea cât și la începutul secolului al XIX-lea.

Ratele de nupțialitate cunosc câteva deosebiri importante. Chiar dacă nu au valoare absolută, pot completa unele explicații privind evoluția demografică a așezărilor cercetate. Și într-adevăr o rată de doar 7‰ în cazul localității Ineu contrastează evident cu rata de 23‰ înregistrată în localitatea Olari. Consecințele acestor rate, coroborate cu alți indicatori demografici, au fost diferite în timp: populația Ineului a crescut foarte puțin în perioada 1787-1828, în timp ce numărul locuitorilor din Olari, în același interval, s-a dublat.

Căsătoriile exogame arată de asemenea un comportament diferit. Surprinde procentul de 54% întâlnit în rândul ortodocșilor din Olari. Situația se explică prin faptul că marea majoritate a mirilor proveneau din așezări foarte apropiate de Olari, interpretarea fenomenului fiind circumscrisă unui spațiu geografic în care astfel de comportamente maritale erau mai degrabă regula decât excepția. Procentul de 43% de astfel de mariaje în Horia are la bază numărul mare de coloniști veniți în așezare și care s-au căsătorit în momentul în care au ajuns la destinație ori și-au întemeiat familii cu parteneri din Horia sau din alte localități apropiate.

Catolicii din Arad, ortodocșii din Ineu și reformații din Zerind au avut un procent apropiat de astfel de căsătorii (între 21-23%), mirii străini fiind recrutați mai ales din așezările comitatului. Procentul de numai 8% înregistrat la catolicii din Ineu se leagă poate și de regresul demografic al acestei confesiuni de-a lungul secolului al XVIII-lea.

Distribuția lunară a căsătoriilor arată atât condiționări religioase cât și agricole.

Distribuția căsătoriilor în câteva parohii din comitatul Arad

Parohia	Perioada	ian.	feb.	mar.	apr.	mai	iun.	iul.	aug.	sep.	oct.	nov.	dec.
OPRC Arad	1741-1750	13,20	20,30	2,03	6,09	6,60	10,15	13,20	8,12	7,62	3,55	9,14	0
	1794-1810	16,07	17,98	2,02	4,61	11,01	7,08	6,85	8,76	7,53	4,61	13,48	0
OPOR Arad	1783-1790	35,92	27,59	0,29	3,16	7,47	4,31	1,72	1,43	2,59	4,60	10,92	
	1800-1804	42,93	25,00	0,00	1,09	4,35	4,35	0,54	1,63	1,63	3,81	14,67	0
OPRC Horia	1787-1810	22,04	15,05	0,54	4,30	11,83	5,91	3,76	4,85	6,45	10,75	14,52	0
OPRC Ineu	1735-1810	18,15	17,56	1,19	6,55	10,12	8,93	6,55	8,03	2,68	6,25	13,69	0,30
OPOR Ineu	1787-1810	33,43	23,88	0,00	3,88	3,28	2,39	0,90	1,49	2,39	4,78	23,58	0,00
OPEV Olari	1786-1810	17,70	7,82	0,41	3,29	4,94	2,06	1,23	1,23	3,29	16,05	41,98	0,00
OPOR Olari	1785-1810	42,11	32,46	0,44	1,75	4,39	2,19	1,75	0,44	2,19	3,07	9,21	0,00
OPREF Zerind	1791-1810	30,97	22,76	5,97	2,24	2,99	1,49	3,73	0,00	0,00	2,61	18,66	8,58

Perioada dintre cele două mari posturi creștine a fost cea mai frecvent aleasă pentru realizarea cununiei. Într-o statistică ad-hoc pentru cele 8 parohii studiate, luna ianuarie este cel mai frecvent regăsită pe primul loc, urmată îndeaproape de luna februarie pentru ca podiumul să fie încheiat de luna noiembrie. Există totuși o excepție notabilă întâlnită la evanghelicii din Olari, unde în luna noiembrie s-a realizat de departe cel mai mare număr de mariaje. Lunile de post – martie și decembrie – au fost în general asumate ca atare de aproape toate confesiunile. Ortodocșii au fost din acest punct de vedere cei mai atașați, cel puțin teoretic, de normele bisericești. Diminuarea fenomenului marital este mai mult decât evidentă în lunile de vară și de toamnă, rezervate muncilor agricole. Excepția în acest caz este reprezentată de catolicii din Arad unde statutul așezării și diversitatea ocupațională a locuitorilor nu evidențiază aceeași interdependență între activitățile agricole și numărul de mariaje, lucru observat mult mai bine în cadrul așezărilor rurale din comitat.

VI. Habitat rural – habitat urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

Înainte de a aborda acest subiect sunt necesare două precizări. Din punct de vedere geografic teritoriul avut în vedere este cel al comitatului Arad așa cum a fost el în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atunci când în componența sa au intrat și două cercuri din comitatul Zarand. În al doilea rând, din punct de vedere metodologic, am urmărit evoluția tuturor așezărilor din acest spațiu pornind de la un număr inițial, așa cum a rezultat din conscripția din 1715, și ajungând la un număr final de localități și de populație așa cum sunt înregistrate în recensământul iosefin. Pe parcursul acestui interval de timp este evident că unele așezări au dispărut, altele s-au integrat în așezări mai mari, după cum au fost și cazuri când s-au întemeiat noi așezări.

Datele cu privire la populație folosite în continuare provin din mai multe conscripții realizate în secolul al XVIII-lea (cele din 1715, 1720 1746-1752), din urbariul din 1771, din recensământul iosefin și din conscripția anului 1828. În condițiile lipsei unor date exhaustive aproximarea populației diferitelor localități am făcut-o folosind factorul de multiplicare 5. O situație distinctă avem pentru recensământul din 1787 deoarece datele avute la dispoziție fac referire la numărul de case care existau în fiecare localitate în momentul respectiv. În stabilirea unui indice de multiplicare care să reflecte cât mai exact realitatea ne sunt de folos datele globale privind comitatul Arad care avea un număr de 152930 locuitori și un total de 28147 de familii. Cunoscând toate aceste date – numărul de case, numărul de familii și populația totală am ajuns la un indice de multiplicare de 5,89 locuitori pentru fiecare casă și, pornind de aici am stabilit numărul locuitorilor așezărilor recensate în 1787.

Numărul de case, familii și populația pe diferite unități administrative în 1786-1787

Unitatea administrativă	Nr. case	Nr. familii	Total populație	Nr. mediu fam./casa	Nr. mediu loc./fam.	Nr. mediu loc./casa
Arad	25957	28147	152930	1,084	5,433	5,892
Bekes, Csongrad, Csanad	22761	27728	144985	1,218	5,229	6,370
Bihor	52835	61339	317955	1,161	5,184	6,018
Sătmar	23367	26867	134559	1,150	5,008	5,759
Timiș	35724	38861	215545	1,088	5,547	6,034
Ungaria și Croatia	1015394	1239716	6702596	1,221	5,407	6,601
Transilvania	242565	272600	1372090	1,124	5,033	5,657
Orașele libere regești	68536	108767	485477	1,587	4,463	7,084

De asemenea pentru anul 1828 am ajuns la un număr total de 33804 case și o populație de 207039 locuitori. În acest context numărul mediu de locuitori într-o casă era de 6,125 persoane, indice pe care l-am folosit în determinarea populației diferitelor așezări pentru anul 1828.

Cele mai importante localități din punct de vedere al ponderii demografice sunt inventariate în tabelul următor:

Localitățile cele mai mari după numărul de înscrși în diferite conscripții

Localități/Conscripții	1715	1720	1746-1752	1771	1787	1828
Târguri	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori
Arad ¹	560/ 2425	845/ 2895	3648	5350	9410	13824
Șiria	560	230	1165	2445	4236	6186
Pecica Română	*	*	875	1180	3759	4897
Pecica Maghiară	*	*	*	825	3034	8544
Sântana	*	*	*	1280	2127	3775
Șiclău	115	130	1825	1485	2115	2224
Ineu	135	570	1295	990	2080	2358
Buteni	150	205	835	1025	1850	2456
Radna	580	535	360	1135	1426	1384
Sebiș	130	115	325	795	1237	1042
Zarand	265	220	885	965	1226	2827
Ghioroc	*	*	150	355	1202	1496
Dezna	70	70	240	415	943	758
Săvârșin	145	35	100	315	843	934
Vărădia de Mureș	270	85	110	265	583	786
Sate						
Șimand	205	310	1715	1495	3182	4898
Covăsânț	250	175	530	1355	2563	2985
Socodor	355	360	1635	1520	2321	2798
Semlac	*	*	310	955	2263	1904
Grâniceri Otlaca	*	*	580	1385	1956	2320
Curtici	*	*	375	940	1944	2418
Galșa	*	250	630	1175	1862	1588
Cuvin	190	115	400	1105	1821	1584

Notă: Pentru localitățile notate cu asterisc * nu există date la momentul respectiv.

Literele îngroșate din dreptul târgurilor marchează momentul în care sunt atestate ca având acest statut.

Constatăm că un număr de 8 sate, dintre care 3 sunt din podgorie (Covăsânț, Galșa, Cuvin) aveau în 1787 o populație cuprinsă între 1821 și 3182 locuitori. Prin comparație 6 din cele 15 târguri din Arad aveau la sfârșitul secolului al XVIII-lea sub 1250 de locuitori. În total la 1787 existau 53 de localități (41 de sate și 12 târguri) cu peste 1000 de locuitori, iar dintre acestea 43 se găseau în zona de câmpie a comitatului.

Dinamica demografică între 1787-1828 a cunoscut evoluții diverse. Unele sate precum Șimand, Curtici, Socodor, au cunoscut evoluții pozitive, în timp ce altele – Galșa, Cuvin, Semlac – au avut o evoluție negativă din punct de vedere demografic. În cazul târgurilor creșterea majoră s-a înregistrat în cazul localităților Sântana, Pecica Maghiară, Zarand după cum alte așezări au cunoscut o perioadă de relativă stagnare demografică (Ineu, Șiclău, Săvârșin) sau chiar regres din punct de vedere al populației (Sebiș, Dezna). În aceeași perioadă orașul Arad a avut o creștere procentuală semnificativă de populație – 47% –, de la 9410 la 13824 locuitori.

¹ În orașul Arad primul număr pentru anii 1715 și 1720 reprezintă populația civilă, iar al doilea întreaga populație a orașului, incluzând-o aici și pe cea militară.

În orice problemă referitoare la habitat se impune o abordare metodologică prin care se are în vedere înțelegerea structurii ierarhice a tipurilor de habitat. Ierarhizarea urban – rural este cea mai generală și cel mai des folosită, însă trebuie avut în vedere faptul că există diferențe, particularități, caracteristici notabile și în interiorul celor două tipuri fundamentale de habitat, diferențe rezultate din poziția geografică a așezărilor, din capacitatea mediului înconjurător de a susține aceste așezări sub aspectul resurselor și din caracteristicile dominante ale regiunii.

Orașul Arad, ca reședință a acestui comitat era așezat în plină câmpie, în dreapta Mureșului, în partea de sud-vest a comitatului. Orașul a beneficiat din plin de evoluțiile și transformările secolului al XVIII-lea, ajungând în decurs de un secol o așezare urbană importantă. De la circa 3000 de locuitori în prima jumătate a secolului XVIII, orașul a crescut spre sfârșitul secolului la peste 9000 de locuitori, ajungând la 13824 locuitori în anul 1828. În același timp însă s-a mărit considerabil suprafața locuită prin extinderea spre nord și vest.

În Arad la 1787 existau 15 localități cu statut de oppidum. Dintre ele doar Aradul avea un caracter urban evident, celelalte putând fi eventual încadrate în rândul așezărilor cu caracter semiurban. Unele târguri nu se deosebeau de sate nici măcar din punct de vedere demografic, ba dimpotrivă, aveau o populație mult mai mică. De exemplu târguri precum Dezna, Săvârșin, Vărădia aveau în 1787 sub 1000 de locuitori, mult mai puțin ca unele sate precum Șimand, Socodor sau Covăsânț care aveau peste 2000 de locuitori. Totuși pentru că în aceste târguri s-au aflat în secolul XVIII germeii unor viitoare orașe cred că este îndreptățit să considerăm că locuitorii acestora aparțin habitatului semiurban.

Târgurile din comitatul Arad în 1787 cu numărul de case și populația

Târgul	Nr. case	Populație	% din populația târgurilor	% din populația comitatului
Arad	1597	9410	26.09	6.15
Șiria	719	4236	11.74	2.77
Pecica Română	638	3759	10.42	2.46
Pecica Maghiară	515	3034	8.41	1.98
Ghioroc	204	1202	3.33	0.79
Sântana	361	2127	5.90	1.39
Șiclău	359	2115	5.86	1.38
Ineu	353	2080	5.77	1.36
Zarand	208	1226	3.40	0.80
Buteni	314	1850	5.13	1.21
Sebiș	210	1237	3.43	0.81
Radna	242	1426	3.95	0.93
Dezna	160	943	2.61	0.62
Săvârșin	143	843	2.34	0.55
Vărădia de Mureș	99	583	1.62	0.38
Total	6122	36071	100	23.59

O dovadă în plus a importanței Aradului în tot secolul al XVIII-lea este faptul că aici erau concentrate cele mai importante resurse ale comitatului atât din punct de vedere demografic cât și economic. Practic, în 1787, un procent de 26,09% din totalul populației urbane și semiurbane a întregii unități administrative se afla în oraș. De asemenea în Arad se aflau 6,15% din totalul întregii populații a comitatului, procentul reprezentând cea mai consistentă parte din cei 23,59% locuitori ai târgurilor. Prin comparație ponderea populației, doar din orașele libere regești, era în Transilvania de 4,93%, în timp ce procentul populației din toate așezărilor urbane și semiurbane a fost de 12,92%. Din acest ultim punct de vedere gradul de urbanizare în fostul comitat Arad era aproape dublul celui înregistrat în Transilvania.

În comitatul Arad erau însă și târguri cu populație destul de mică, sub 1000 locuitori (Dezna, Săvârșin, Vărădia). Cu o medie de 2404 locuitori pentru un târg comitatul Arad se află destul de mult peste media de 1773 locuitori pentru un târg înregistrată în Transilvania. Dacă însă ne raportăm la media locuitorilor târgurilor împreună cu cei din orașele libere regești atunci situația devine mult mai apropiată din punct de vedere numeric 2404 respectiv 2519 locuitori.

Populația târgurilor și orașelor din Transilvania și din Comitatul Arad în 1787

Locuitori	Nr. târguri	Nr. orașe libere regești	Locuitori târguri	Locuitori orașe	Media locuitori târguri	Media locuitori orașe	Media locuitori târguri și orașe
Transilvania	65	9	115284	71281	1773	7920	2519
Comitatul Arad	15	-	36071		2404		2404

Pe de altă parte, ca pondere demografică, Aradul avea în 1787 peste 9000 de locuitori, mult deasupra unor orașe libere regești precum: Alba cu 4777 locuitori, Turda cu 4566 locuitori și Oradea cu 4245 locuitori fiind chiar deasupra mediei de 7920 locuitori pentru orașele libere regești din Transilvania sau media pentru Ungaria care era de 7139 locuitori.

Toate datele de mai sus sunt în măsură să ne prezinte o imagine despre ceea ce a însemnat dezvoltarea habitatului urban și semiurban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea. Cifrele ne oferă perspectiva cantitativă a unui proces de urbanizare ale cărui baze s-au pus în acest secol și care a continuat în secolul următor. Beneficiile au fost multiple, mergând de la creșterea demografică și mobilitate socială sporită până la progresul economic și dezvoltarea edilitară, toate acestea fiind circumscrise unui proces de modernizare a structurilor și mentalităților sub influența directă a absolutismului habsburgic.

Așezările rurale au reprezentat marea majoritate a localităților comitatului Arad în tot secolul al XVIII-lea. În cele 167 se sate era concentrată 76,41% din populația comitatului în anul 1787. În rândul subunităților administrative se distinge cercul Arad unde populația rurală era de doar 57,23% spre deosebire de cercul Zarand unde ponderea populației rurale a fost de 89,18%. O distribuție interesantă este și cea a numărului mediu de locuitori în sate. În cercul Ineu cu cele 78 de sate relativ mici răspândite mai ales de-a lungul cursului superior al Crișului Alb media este de 427 de locuitori pentru un sat în timp ce în cercurile Șiria și Zarand cifrele medii erau mult mai mari, de 1131 respectiv 1102 locuitori pentru un sat. Cu o medie generală de 700 locuitori/sat comitatul Arad se afla în rândul unităților administrative peste medie, conform acestui criteriu, în raport cu cei 496 locuitori/sat care reprezintă media pe Transilvania.

Media locuitorilor în satele unor comitate la 1787

Comitatul	Locuitori la sate	Nr. sate	Media locuitori/sat
Alba	115482	163	708
Cluj	97126	201	483
Sibiu	109980	126	872
Hunedoara	160845	424	379
Media în Transilvania	1256806	2530	496

Din punct de vedere al procentului populației rurale comitatul Arad se apropie foarte mult de comitatul Cluj cu 78,64%, Alba cu 80,33% și Sibiu cu 80,94% populație rurală, spre deosebire de alte comitate unde această proporție era mult mai mare – Hunedoara cu 96,06% sau Solnocul Interior cu 93,56%.

Clasificarea satelor în funcție de mărime evidențiază preponderența satelor relativ mici – 51,5% – cu o populație cuprinsă între 47-499 de locuitori. Practic satele mici și mijlocii, cu populație până la 1000 locuitori reprezentau 75,45% din totalul așezărilor rurale ale comitatului. Satele mari, cu populație de peste 1000 de locuitori erau în număr de 41 reprezentând 24,55% din toate satele comitatului.

Cele 2,39% sate cu o populație sub 100 de locuitori reprezintă un procent considerabil mai mare decât cel de 0,4% întâlnit în Transilvania. Așezările până în 200 de locuitori sunt de 3 ori mai multe în Arad decât media pentru toată Transilvania.

Ponderea localităților Transilvaniei și a celor din comitatul Arad după mărimea lor în 1787

Nr. locuitori	Nr. de localități Transilvania	% dintre localitățile Transilvaniei	Nr. total localități Arad	% între localitățile din Arad	Nr. sate Arad	% dintre satele din Arad
1-99	128	0,4	18	9,89	18	10,78
100-199	320	2,6				
200-299	517	6,8	68	37,36	68	40,72
300-499	947	19,3				
500-999	1037	36,9	43	23,63	40	23,95
1000-1999	260	17	42	23,08	37	22,16
2000-2999	42	5,3	6	3,3	3	1,8
3000-4999	27	5,5	4	2,2	1	0,6
5000-9999	11	3,8	1	0,55		
Peste 10000	3	2,4				

Așezările mari din comitatul Arad – înțelegând aici cele 41 de sate, dar și cele 12 târguri cu peste 1000 de locuitori – reprezintă în total 29,12% din totalul localităților spre deosebire de Transilvania unde ponderea acestui tip de așezări era de 34%.

Situația anului 1828 a cunoscut în comitatul Arad câteva transformări. Pe de o parte a scăzut ponderea satelor mici cu o populație până în 500 de locuitori (45,5%), iar pe de altă parte a crescut procentul satelor mari cu peste 1000 de locuitori (33,9%). Dacă în 1787 existau doar 4 sate cu o populație de peste 2000 de locuitori, în anul 1828 numărul acestora era de 9, dintre acestea 3 fiind sate foarte mari (Covăsânț, Socodor, Iermata) având o populație de aproape 3000 de locuitori.

Toate aceste cifre și statistici vin să demonstreze caracterul predominant rural al habitatului în fostul comitat Arad. Urbanizarea se afla la începuturi, știut fiind faptul că din cele 15 târguri doar Aradul avea caracteristici urbane evidente. Fenomenul nu a fost unul singular în condițiile în care evoluții similare s-au petrecut în întreaga Transilvanie.

Habitatul în funcție de unitățile mari de relief precum și habitatul în funcție de poziția sau localizarea geografică completează aspectele privind formele de locuire și tipurile de gospodării din comitatul Arad.

Tabelul următor oferă o imagine globală despre suprafața principalelor forme de relief, raporturile dintre așezările care se găsesc în diversele forme de habitat, procentele de populație și densitățile întâlnite la nivelul unităților de relief și la nivelul comitatului de-a lungul secolului al XVIII-lea.

Formele de habitat pe unitățile de relief și densitatea medie în 1787

Forma de habitat	Unitatea de relief	Supraf. km ²	% din suprafața comitatului	Total așezări	% din total așezări	Total locuitori 1787	% din Total populație	Densitate loc/km ²
Habitat de câmpie	Câmpia Aradului	2000	33,33	30	16.48	56239	36.77	28.12
	Câmpia Crișului	2000	33,33	34	18.68	37874	24.76	18.94
	Lunca Mureșului	100	1,67	17	9.34	9180	6.00	91.80
Total		4100	68,33	81	44.51	103293	67.54	25.19
Habitat de deal și depresiune	Piemontul Codrului	100	1,67	15	8.24	5910	3.86	59.10
	Dealurile Zarandene	200	3,33	4	2.20	2050	1.34	10.25
	Depresiunea Gurahonț	125	2,08	31	17.03	11719	7.66	93.75
	Depresiunea Zarand	175	2,92	33	18.13	20976	13.71	119.86
Total		600	10	83	45.60	40655	26.58	67.76
Habitat montan	Munții Zarandului	1200	20	16	8.79	6817	4.46	5.68
	Munții Codru-Moma	100	1,67	-	-	-	-	0.00
Total		1300	21,67	16	8.79	6817	4.46	5.24
Așezări neidentificate				2	1.10	395	0.26	
Sălașe						1779	1.16	
Total		6000	100%	182	100	152939	100.00	25.49

La o privire sumară observăm că suprafața de câmpie cuprinde de departe cea mai mare parte și în același timp a constituit zona cea mai favorabilă pentru locuire dacă avem în vedere faptul că peste 2/3 din populație locuia în acest spațiu. Habitatul intermediar se remarcă mai ales prin numărul mare de localități care se găsesc răspândite pe o suprafață relativ mică în regiunea de deal și în cea depresionară a comitatului. În fine, habitatul montan se caracterizează prin suprafața mare existentă, dar cu un număr mic de așezări și de populație care trăia în acest spațiu.

Un indicator important în studierea formelor de habitat este cel al densității pe unitatea de suprafață.

Densitatea - locuitori/km² în comitatul Arad

Anul	1715	1720	1746-1752	1771	1787	1828
Total populație	11615/ 18145	11345/ 17875	47154	86350	152939	207039
Suprafața km ²	6000	6000	6000	6000	6000	6000
Locuitori/km ²	1.94/ 3.02	1.89/ 2.97	7.85	14.39	25.49	34.5

Calculările pentru anii 1715 și 1720 le-am făcut în primul caz doar pentru populația civilă, iar în al doilea am adăugat și populația militară. Toate calculările au în vedere comitatul în forma sa administrativă din a doua jumătate a secolului al XVIII.

Situația s-a schimbat radical în cursul secolului al XVIII-lea. Dacă la începutul perioadei pe teritoriul viitorului comitat Arad se aflau doar 2-3 locuitori pe km², numărul acestora aproape s-a triplat la mijlocul secolului pentru ca în timpul recensământului iosefin să ajungă la 25 locuitori pe km², iar în 1828 la 34,5 locuitori pe km². Din acest punct de vedere, în 1787, Aradul era comparabil cu comitatul Hunedoara care avea 22 loc./km², comitatul Cluj cu 21,2 loc./km², comitatul Sătmar cu 22 loc./km², media în Transilvania fiind de 22,6 loc./km².

Se observă în schimb densitatea mult mai mare în zona de deal și depresiune – 67,76 locuitori pe km² – față de cea din spațiul montan – 5,24 locuitori pe km². Cele 2 cifre vin să

confirmă încă o dată faptul că formele de habitat au apărut și s-au dezvoltat acolo unde condițiile naturale erau mai favorabile.

Un număr de 133 de așezări – 73% din totalul așezărilor comitatului Arad la 1787 – se aflau pe cursul unor văi sau a unor râuri. Procentul mare al așezărilor pe cursul vreunei ape a fost similar în tot secolul al XVIII-lea.

Evoluția numerică și procentuală a așezărilor de vale în comitatul Arad în secolul XVIII

	1715	1720	1746-1752	1771	1787
Total așezări	129	133	169	187	182
Nr. așezări de vale	90	96	118	131	133
% din total populație	69.21	67.27	58.90	63.07	64.63
% din total așezări	69.77	75.94	70.41	70.05	73.08

În întreaga perioadă așezările de vale au reprezentat aproape 70% din total, iar populația care trăia în preajma unor pâraie sau râuri a oscilat între 58,9% și 69,2% pe parcursul secolului XVIII. Din punct de vedere al mărimii 101 dintre așezări aveau în 1787 până la 1000 de locuitori, iar din restul de 32 au existat 3 cu o populație de peste 3000 locuitori, toate aflându-se pe Mureș (Arad, Pecica Română și Pecica Maghiară).

Mărimea așezărilor de vale în comitatul Arad în 1787

Populație	0-199	200-499	500-999	1000-1999	2000-2999	3000-3999	4000-4999	5000+	Total
Crișul Alb	3	16	5	5	1				30
Mureș	2	5	10	5	1	2		1	26
Alte văi	11	32	17	17					77
Total	16	53	32	27	2	2		1	133

Numărul mare al așezărilor existente în preajma unor văi se explică și prin faptul că astfel de localități se regăsesc în comitatul Arad în toate cele trei forme majore de relief.

O arie clasică din acest punct de vedere e zona de contact dintre munții Zarandului și câmpia Aradului. Satele din aceste spații au la bază rațiuni deopotrivă geografice și economice. Pe lângă acesta în cadrul unui astfel de complex teritorial interferează factori care îmbină posibilități complementare a două unități geografice distincte, dar adiacente. Pe aceste contacte s-au format de timpuriu căi de legătură, drumurile comerciale, de negoț, care au sporit baza existenței satului prin funcțiile de schimb și aducătoare de bunuri materiale. Continuitatea vetrelor în zonele de contact s-a datorat și caracterului strategic al localizării, deoarece pădurea și relieful accidentat au funcționat ca adăposturi naturale în vremuri de instabilitate. În acest sens cazul cel mai concludent este cel al localităților din vestul munților Zarand.

Vetrele acestor sate din ariile de contact pot fi diferite. Atunci când contactul se realizează printr-o mare denivelare – cazul seriei de sate Păuliș, Șiria, Măderat – de la contactul abrupt al munților Zarand cu câmpia Aradului, vetrele tind mai mult spre forma de organizare a satelor de câmpie, atât sub aspect structural cât și demografic. Podgoria Aradului cuprinde 8 așezări repartizate din punct de vedere administrativ în 2 din cele 4 cercuri ale comitatului.

Repartizarea așezărilor din Podgoria Aradului în 1787

Cercul	Nr. case	Locuitori	Nr. așezări
Arad	1474	8685	5
Șiria	1290	7600	3
Total	2764	16285	8

Dintre acestea 2 aveau statut de târg – Şiria și Ghioroc – și în general așezările au fost dintre cele mai mari de-a lungul secolului XVIII, având o medie de 500 de locuitori la jumătatea secolului, peste 1000 de locuitori în 1771 și 2035 locuitori la sfârșitul secolului.

Evoluția demografică a așezărilor din Podgoria Aradului în secolul XVIII

	1715	1720	1746-1752	1771	1787
Ghioroc	*	*	150	355	1202
Miniș	220	55	305	755	1438
Măderat	125	80	345	890	1502
Păuliș	*	*	475	605	1662
Cuvin	190	115	400	1105	1821
Galșa	*	250	630	1175	1862
Covăsânt	250	175	530	1355	2563
Şiria	560	230	1165	2445	4236
Total locuitori	1345	905	4000	8685	16285

Notă: Pentru localitățile notate cu asterisc * nu există date la momentul respectiv.

Creșterea populației acestor așezări între mijlocul secolului al XVIII-lea și 1787 este la nivel global peste media comitatului care a fost de 340%. Cu excepția satelor Galșa, Păuliș și a târgului Şiria la toate celelalte populația a crescut de peste 4 ori între 1746/1752-1787, la Ghioroc înregistrându-se creșterea cea mai mare de 800%.

Mărimea așezărilor din podgorie în 1787

Populație	1000-1999	2000-2999	4000-4999	Total
Nr. localități	6	1	1	8

Toate localitățile din podgorie aveau spre sfârșitul secolului al XVIII-lea peste 1200 locuitori, fapt ce demonstrează că resursele ținutului au putut favoriza și susține creșterea demografică înregistrată în acest spațiu.

Nu doar motivații de ordin geografic ci și condiționări economice au făcut ca teritoriile periferice văilor și ariilor de contact să fie mai puțin populate. Localizarea în interfluvii necesita în primul rând rezolvarea problemei apei potabile, lucru cu atât mai greu de realizat cu cât suprafața era mai înaltă, mai la altitudine. Pe lângă acest impediment interveneau apoi dificultățile de circulație, depărtarea sau chiar izolarea față de drumurile de negoț, care erau orientate în general la limita pădurii cu stepa sau mai ales în lungul văilor, care reprezentau porți naturale de pătrundere în teritoriul cu relief accidentat și în masivele împădurire cum erau de exemplu și munții Zarand.

În suprafețele de șes din comitatul Arad așezările din interfluvii își puteau mai ușor rezolva problemele, pânza freatică fiind totuși accesibilă, spre deosebire de interfluviiile din teritoriile mai înalte unde problema accesului la apă era dublată de cea a terenului accidentat. Cu toate aceste restricționări au existat destule astfel de așezări mai ales în spațiul de câmpie al fostului comitat Arad. În 1787 un număr de 19 așezări erau localizate între Mureș și Crișul Alb, iar alte 21 la nord de Crișul Alb. Un procent de 35% dintre aceste așezări aveau peste 1000 de locuitori, restul de 65% având între 100 și 1000 de locuitori.

Mărimea așezărilor din interfluvii în 1787

Locuitori	0-199	200-499	500-999	1000-1999	2000-2999	3000-3999	Total
Nr. localități	1	14	11	10	3	1	40

Repartizarea așezărilor în interfluvii în Comitatul Arad în 1787

Cercul	Case	Așezări	Locuitori
Arad			
Ineu	939	14	5533
Șiria	2394	11	14105
Zarand	2998	15	17664
Total	6331	40	37302

Numărul mediu de locuitori/așezare de peste 900 ne arată că avem de-a face cu așezări mai degrabă mijlocii spre mari. Situația este de înțeles în condițiile în care aceste așezări erau localizate mai ales la câmpie, zonă care a favorizat existența unor localități mai mari decât cele de la deal sau munte.

VII. Aspecte de viață cotidiană în orașul Arad în secolul al XVIII-lea

Viața cotidiană este o sintagmă care pentru orice epocă istorică reprezintă într-un fel chintesența relațiilor interumane la nivelul incipient al relațiilor sociale, fie că ne raportăm la spațiul public sau la cel privat. Evidențierea unor aspecte de viață cotidiană a reprezentat și reprezintă un obiectiv important pentru toți istoricii preocupați de reconstituirea trecutului în formele cele mai detaliate. Nu doar personalitățile și evenimentele majore fac istoria ci și viața cotidiană a indivizilor completează tabloul unei epoci.

Reconstituirea trecutului s-a realizat totdeauna cu ajutorul istoriei în principal, dar și a altor științe. Este adevărat că imaginea de ansamblu a unei epoci a fost consecința unor lucrări de anvergură ca rezultat direct al activității unor cercetători care au avut și au vocația sintezei. Dar orice astfel de interpretare istoriografică are la bază o multitudine de istorii sectoriale, de microistorii în care particularul primează în fața generalului. Pentru că am atins acest subiect consider că microistoria, microanaliza se pretează cel mai bine în analiza critică a unor documente care pot reda nuanțe de culoare locală în Aradul secolului al XVIII-lea.

De șase decenii încoace s-au făcut pași importanți în reînnoirea istoriei sociale. Microistoria italiană propulsată și de locul pe care i l-a acordat Școala Analelor a introdus un nou canon al unei istorii sociale atentă la individ, la realitate, la detaliu. Problema care se pune în fapt era de a transforma mulțimea de situații eterogene într-o interpretare istorică coerentă care să fie conformă cu rigorile metodologice specifice științei istorice. Aceeași dificultate este vizibilă și în cazul de față în tentativa de evidențiere a unor aspecte de viață cotidiană din secolul al XVIII-lea în Arad. Poate că soldații arădeni decedați în războaiele napoleoniene, ori cerșetorii din Arad sau efectele inundațiilor din 1771 nu au o relevanță fundamentală, dar cu siguranță pot întregi imaginea de ansamblu a unei epoci.

Mai mult ca oriunde metoda folosită de adepții microistoriei și anume „analiza microscopică” este utilizată în subiecte de istorie locală unde primează analiza în fața sintezei și particularul în fața generalului. Aceeași utilitate a metodei o regăsim și în demografia istorică în încercarea de a reconstitui familiile și încrengătura de relații dintre indivizi pe baza actelor notariale și anchetelor judiciare.

Atâta vreme cât o întreprindere istoriografică este delimitată spațial, temporal și chiar tematic – cum e și cazul de față – metoda micro-analizei pare cea mai potrivită în încercarea de a construi până la urmă o microistorie ca posibilă componentă a unei istorii regionale sau naționale.

Există mai multe categorii de izvoare pe baza cărora pot fi evidențiate diverse aspecte de viață cotidiană. În primul rând istoricii și demografii au atras atenția asupra importanței cantitative și nu numai a actelor notariale prezente în arhive. Deși pentru comitatul Arad nu sunt foarte numeroase, actele notariale scot în evidență până la urmă o atitudine a părților contractante în planul relațiilor sociale. Oare recursul la ajutorul notarului se încadra într-un „ritual” care prin extindere a devenit în timp o habitudine, o parte integrantă a relațiilor sociale indiferent de rangul sau statutul părților contractante? Răspunsul la această interogație, cel puțin pentru orașul Arad în secolul al

XVIII-lea, este negativ, pentru că aceste acte notariale nu sunt atât de numeroase precum în alte părți și, atunci când ele există, sunt făcute în rândul oamenilor care aveau un anumit statut social, înțelegând prin aceasta mai ales o anumită situație materială care trebuia clar delimitată între părți înainte de a se consuma actul căsătoriei propriu-zise.

Pe de altă parte am constatat că recursul la notar s-a făcut aproape exclusiv în rândul populației de etnie germană, mult mai obișnuită cu astfel de practici folosite pe scară largă în Imperiul habsburgic unde în secolul al XVIII-lea exista deja o practică lungă a dreptului scris. Documentele în sine sunt prețioase pentru că furnizează informații nu doar pentru statistică, importantă și ea în urmărirea unor aspecte privind ponderea cantitativă a unor astfel de acte, ci în aceeași măsură ne dă posibilitatea de a urmări aspecte particulare din viața indivizilor și a relațiilor dintre ei.

Actele notariale nu au avut caracter de obligativitate însă în timp s-au impus ca necesare pentru rezolvarea diferitelor litigii în conformitate cu normele de drept. Deși redactarea unor astfel de acte se făcea respectând anumite cadre (norme imuabile, formule de introducere, încheiere, prezentarea martorilor, pecetea notarului) în conținutul lor acestea acopereau o paletă destul de largă de probleme: matrimoniale, moșteniri, relații familiale, raporturi între frați etc. La DJAN Arad se află o cantitate importantă de astfel de acte notariale pentru secolul al XVIII-lea: testamente, contracte de căsătorie, averi lăsământare, adeverințe de botez, inventare de divorț etc.

Alte categorii de documente care se găsesc în arhivele locale și care pot contribui la întregirea aspectelor de viață cotidiană sunt: diverse registre de socoteli, manuale pentru funcționarii publici, regulamente de acordare a creditelor, îndrumare pentru prevenirea unor epizootii, conșcripții diverse, tabele cu cerșetorii Aradului, înștiințări despre soldații decedați în războaiele antifranceze, inventare de pierderi în urma unor calamități, organizarea serviciului public de pompieri, documente privind împărțirea străzilor în Arad etc.

Analiza unor elemente de viață cotidiană vine să completeze într-un alt plan viziunea despre ceea ce a reprezentat redimensionarea politico-geografică de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea și tranziția de la Europa clasică la Europa luminilor cu toate consecințele care au decurs de aici. Teritoriile încorporate de statul austriac au avut un avantaj în sensul accelerării ritmului de integrare în structurile occidentale sub diverse aspecte.

Limitele unei „comprimări excesive”, o sintagmă folosită de Ștefan Lemny, reprezintă poate principalul pericol în redarea unor fragmente de viață cotidiană din Aradul secolului XVIII. Nu trebuie neglijate nici constrângerile care pot greva asupra unui astfel de demers. Aspectele de viață cotidiană sunt foarte diverse. Interesante pot fi în aceeași măsură atât lucrurile mărunte sau unele întâmplări exotice cât și evenimentele majore care au creat cadrul în care s-au putut manifesta oamenii și relațiile dintre ei sau dintre ei și instituții fie ca indivizi fie ca grup social. Îngrădirilor obiective care țin de cantitatea, calitatea și gradul de acoperire a evenimentelor de viață cotidiană pe care le conțin documentele din DJAN Arad li se adaugă cele subiective care țin de alegerea proprie în măsura în care din mulțimea de documente am ales câteva pe care le-am considerat pretabile analizei și interpretării istorice și, evident, circumscrise temei.

Noua stăpânire austriacă a adus cu sine nu doar o nouă formulă de guvernare și de preocupare față de contribuabil ci și elementele unei civilizații evident superioare. Cum s-a reflectat această schimbare majoră în viața de zi cu zi a oamenilor, care au fost relațiile dintre guvernați și guvernanți în diferite momente ale secolului al XVIII-lea, ce au făcut locuitorii Aradului în vremurile mai puțin faste sunt doar unele din aspectele relevate în acest capitol. DJAN Arad a păstrat sute de documente din secolul al XVIII-lea necesare în tentativa de a scoate la suprafață crâmpoșele de viață cotidiană a orașului într-un secol al luminilor care a adus cu sine mutații majore în întreaga Europă.

Am încercat astfel să aduc la lumină măcar câteva elemente de viață cotidiană a locuitorilor orașului Arad în secolul al XVIII-lea, indiferent că vorbim de etnici români, germani, maghiari sau sârbi. Mai presus de delimitarea etnică însă, mă interesează să subliniez evoluții care privesc comunitatea orașului Arad în ansamblu. Contracte de căsătorie, registre de socoteli, testamente,

tabele sumative, liste de prețuri sunt câteva din categoriile de documente care stau la baza studiilor din acest capitol și care încearcă să evidențieze aspecte legate de viața orașului, a comunității, relațiile la nivelul oamenilor de rând, în interiorul grupurilor sociale, raporturile cu instituțiile locale etc.

În epilogul acestei lucrări doresc să afirm că nici pe departe problematica evoluției demografice a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea nu este epuizată. Am însă credința că cele câteva aspecte prezentate pot constitui premise ale unor abordări viitoare care să completeze sau să releve noi aspecte ale perioadei studiate, fie folosind inventarul metodologic al altor discipline fie prin extinderea cercetărilor asupra altor categorii de izvoare.

Bibliografie

Izvoare inedite

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad

- *Fondul Primăriei Municipiului Arad*
- *Fondul Prefecturii Județului Arad*
- *Fondul Urbarii și Conscripții*
- *Colecția Registrelor de stare civilă*

Muzeul Județean Arad

- *Urbariul Plășii Șiria 1767*

Arhivele Naționale Maghiare (Magyar Országos Levéltár)

- *Conscripția din 1715 (fotocopii)*
- *Fondul Urbaria et Conscriptioes*

Arhivele Naționale Austiece (Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv)

- *Josephinische Landaufnahme 1782-1785 (Arader Comitat)*

Izvoare edite

*** *Conscripția din 1742*, Arh. Hofkammer Viena, apud Géza Kovách, Al. Roz, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1977, passim.

*** *Acta generalia 3688*, Arhivele Naționale Maghiare, Cf. DJAN Arad, *Conscripția generală din 1828*, ms. Kovách Géza, cota dosar 13241.

Acsády, Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-1721*, Budapesta, 1896, apud Géza Kovách, Alexandru Roz, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1977, passim.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, Anexe, pp. 1-274.

Dany, Dezső, Dávid, Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787*, Budapest, 1960, Anexe, pp. 51-55.

- Feneșan, Costin, *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea Transilvania*, București, 1986.
- Holban, Maria, Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria, *Călători străini despre Țările Române*, vol. X/1, București, 2000.
- Hurmuzaki, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX/1, București, 1897.
- Hurmuzaki, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, București, 1878.
- Nagy, Ludovico, *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae*, vol. 1, Budae, 1828.
- Pavel, Teodor, Bozac, Ileana, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania*, Cluj, 2007.
- Popp, Nicolae M., *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, Anexa 1, pp. 49-53.

Bibliografie generală și specială

1. **Andea**, Avram, Andea, Susana, *Habitat și întemeieri de sate în districtul Rodnei în secolele XVI-XVII: Vărarea și Găureni*, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, XL (2002).
2. **Andea**, Avram, Andea, Susana, *Înnoiri ale alimentației din Transilvania în secolul al XVIII-lea (La remise a neuf de l'alimentation de Transylvanie XVIIIe siècle)*. în Societate și civilizație. Târgu-Mureș, 2002.
3. **Andea**, Avram, Andea, Susana, *Structuri transilvane în epoca Luminilor*, Cluj-Napoca, 1996.
4. **Andea**, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.
5. **Andea**, Avram, *Everyday Life in Romanian Society in the Century of Enlightenment. Tendencies of Modernization*, în vol. Enlightenment and Romanian Society, ed. Pompiliu Teodor, Cluj, 1980.
6. **Andea**, Avram, *Habitat și populație în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice, Cluj, 1985.
7. **Andea**, Avram, *Iluminism și modernizare în societatea românească*, Cluj-Napoca, 1996.
8. **Andea**, Avram, *Music and Social Life in the Romanian Society of the Enlightenment*, în Philobiblon, X-XI, 2005-2006.
9. **Antonescu**, Nae, *Revista Hotarul din Arad (1933-1940)*, în Ziridava, XII, 1980.
10. **Anuichi**, Silviu, *Relații bisericești româno-sârbe din secolele XVII-XVIII*, în BOR, 97, nr. 7-8, 1979.
11. **Ardelean**, Victor, *Câmpia Aradului*, Craiova, 1974.
12. **Ariès**, Philippe, Duby, Georges, *Istoria vieții private, vol. VI*, București, 1995.
13. **Arimia**, Vasile, Moisuc, Elena, *O descriere a teritoriului și a oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în Ziridava, X, 1978.
14. **Auerbach**, Erich, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Princeton, 2003.

15. **Bacci**, Massimo Livi, *Population and Nutrition. An Essay on European Demographic History*, Cambridge, 1991.
16. **Bacci**, Massimo Livi, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2003.
17. **Bácskai**, Vera, *Small Towns in Eastern Central Europe*, în vol. *Small Towns in Early Modern Europe*, ed. Peter Clark, Cambridge, 1995.
18. **Barbu**, Mircea, Zdroba, Mircea, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în *Ziridava*, VI, 1976.
19. **Benea**, Doina (coord.), *Banatul în secolul XVIII*, Timișoara, 1996.
20. **Binder**, Paul, *Epidemiile de ciumă în Transilvania secolului XVIII (1709-1795)*, în *Retrospective medicale. Studii și documente*, sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1985.
21. **Biraben**, Jean Noël, *Structures spatiales de la population et demographie historique*, în *Annales de Demographie Historique*, 1974.
22. **Blăjan**, Mihai, Dörner, Egon, *Probleme de demografie istorică pe baza căldărușelor de lut (sec. XI - XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, X, 1978.
23. **Bocșan**, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.
24. **Bocșan**, Nicolae, Edroiu, Nicolae, Răduțiu, Aurel (coord.), *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj, 1990
25. **Bocșan**, Nicolae, Leu, Valeriu (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Reșița, 1996.
26. **Bocșan**, Nicolae, Mitu, Sorin, Nicoară, Toader (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie II*, Cluj, 1998.
27. **Bocșan**, Nicolae, Sima, Ana Victoria, Cârja, Ion, *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*, Cluj, 209.
28. **Bolovan**, Ioan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Cluj Napoca, 2002.
29. **Bolovan**, Ioan (ed.), *Ciclul vieții familiale la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Cluj, 2009.
30. **Bolovan**, Ioan, Bolovan, Sorina (coord.), *Schimbare și devenire în istoria României*, Cluj, 2008.
31. **Bolovan**, Ioan, Bolovan, Sorina, *Sabin Manuilă. Demografie și istorie*, Cluj, 1995.
32. **Bolovan**, Ioan, *Legislația ecleziastică și laică privind familia românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj Napoca, 2009.
33. **Bolovan**, Ioan, Pădurean, Corneliu (coord.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XX)*, Cluj, 2003,
34. **Bolovan**, Ioan, *Registrelor parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică*, în *Revista Arhivelor*, seria III, vol. 1, nr. 1-2, 1995.
35. **Bolovan**, Ioan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj Napoca, 2000.
36. **Bolovan**, Sorina, Bolovan, Ioan, *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească în sec. XVI-XX*, Cluj, 1995.
37. **Bolovan**, Sorina, *Familia în satul românesc din Transilvania: a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999.
38. **Brie**, Mircea, *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei*, Oradea, 2008.
39. **Brun**, Conrad Malte, *Précis de la géographie universelle*, vol. VI, Paris, 1833.

40. **Burguière, André**, *De Malthus à Max Weber: le mariage tardif et l'esprit d'entreprise*, en Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Volume 27, Numéro 4, 1972.
41. **Butură, Valer**, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj, 1978.
42. **Caciora, Andrei**, *Colecția de documente Ștefan Tzutz*, în Ziridava, XI, 1979.
43. **Caciora, Andrei**, *Evoluția demografică în secolul al XVIII-lea*, în Aradul-permanență în istoria patriei, Arad, 1978.
44. **Caciora, Andrei, Glück, Eugen**, *Evoluția demografică din comitatul Arad, în secolul al XVIII-lea*, în Revista arhivelor, anul L, vol. XXXV, nr.2, București, 1973.
45. **Caciora, Andrei**, *Organizarea teritorial-administrativă și instituțională a comitatelor Arad și Zarand*, în Culegere de referate, Sesiunea 1969, București 1971.
46. **Castellan, Georges**, *La Vie quotidienne en Serbie au seuil de l'indépendance. 1815-1839*, Paris, 1967.
47. **Cerović, Ljubivoje**, *Sârbii din România din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, 2005.
48. **Chaunu, Pierre**, *Civilizația Europei clasice*, București, 1989.
49. **Chaunu, Pierre**, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, București, 1986.
50. **Chaunu, Pierre**, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris, 1978.
51. **Chaunu, Pierre**, *La mort à Paris au XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Paris, Gallimard, 1977.
52. **Ciuhandu, Gheorghe**, *Forța numerică și economică a românilor în Câmpia Aradului, în veacul XVIII, mai ales la frontiera trianonică*, în Schițe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII, Arad, 1934.
53. **Ciuhandu, Gheorghe**, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.
54. **Ciupală, Alin**, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, 2003.
55. **Collomp, Alain**, *Famille nucléaire et famille élargie en Provence au XVIIIe siècle*, en Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Volume 27, Numéro 4, 1972.
56. **Corsaro, William**, *Sociologia copilăriei*, Cluj, 2008.
57. **Csánki, Dezső**, *Magyarország Története Foldrajza a Hunyadiák Korában*, I, Budapest, 1890.
58. **Csetri, Alexa, Imreh, Ștefan**, *Aspecte ale situației dezvoltării orașelor din Transilvania (1786-1848)* în Studia Universitatis Babeș-Bolyai seria Historia, XI, fasc. 2, 1966.
59. **Cucu, Vasile**, *Geografia așezărilor rurale*, Târgoviște, 2000.
60. **Dany, Dezső, Dávid, Zoltán**, *Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787*, Budapest, 1960.
61. **Demșea, Dan**, *Locuri și vetre în munții Zarandului*, în Ziridava, XIX-XX, 1996.
62. **Depauw, Jacques**, *Amour illégitime et société à Nantes au XVIIIe siècle*, en Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Volume 27, Numéro 4, 1972.
63. **Dolan, Claire**, *Actes notariés, micro-analyse et histoire sociale: réflexions sur une méthodologie et une pratique*, în Vincent Gourdon, Scarlett Beauvalet et François-Joseph Ruggiu, Liens sociaux et actes notariés dans le monde urbain en France et en Europe, Paris, 2004.

64. **Dumănescu**, Luminița, *Transilvania copiilor*, Cluj, 2006.
65. **Dumescu**, F., Iacobini, M., *Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad reflectate în documente de arhivă*, în Ziridava, XIX-XX, 1996
66. **Duțu**, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, 1986.
67. **Edroiu**, Nicolae, Cernovodeanu, Paul (coord.), *Istoria Românilor*, VI, București, 2002.
68. **Edroiu**, Nicolae, *Reformism, biserică și învățământ în Transilvania și Banat în secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (Réformisme, église et enseignement en Transylvanie et Banat au XVIIIe siècle - le début du XIXe siècle)*, în Emanoil Gojdu. Bicentinar, București, 2003.
69. **Edroiu**, Nicolae, *Români în urbariile transilvănene din secolul al XVI-lea (Les Roumains dans les registres fonciers transylvains du XVIe siècle)*, în Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Cluj-Napoca, 1995.
70. **Ehrler**, Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Timișoara, 2000.
71. **Eskenasy**, Victor, *Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV-XV). Considerații istorice*, în Ziridava, V, 1975.
72. **Eversley**, D.E.C., Laslett, P., Wrigley, E.A., *An introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century*, London, 1966.
73. **Fauve-Antoinette**, Bolovan, Ioan (coord.), *Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS. Romanian Journal of Population Studies (Supplement 2009)*, University Press, Cluj, 2009.
74. **Felezeu**, Călin, *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană (1541-1688)*, Cluj, 1996.
75. **Feneșan**, Costin, *Administrație și fiscalitate în banatul imperial 1716-1776*, Timișoara, 1997.
76. **Feneșan**, Cristina, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.
77. **Flandrin**, Jean-Louis, *Familles, Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris, 1976.
78. **Furet**, François, Daumard, Adeline, *Structures et relations sociales à Paris au milieu du XVIIIe siècle*, Paris 1961.
79. **Gabor**, Fabian, *Arad Vármegye leirasa*, Buda, 1835.
80. **Galopenția**, Anton, *Statistica, demografie și geopolitică*, București, 2000.
81. **Gautier**, Etienne, Henry, Louis, *La population de Crulai, paroisse normande: étude historique*, Paris 1958.
82. **Gavrilă**, Irina, *Statistica matematică și informatică în prosopografie (La statistique mathématique et informatique en prosopographie)*, în RI, 7, nr. 7-8, 1996.
83. **Gavrilă**, Irina, *Baze de date istorice. Cercetarea istorică asistată de calculator. Rezultate statistice ale comparării automate a bazelor de date istorice*, București, 2009.
84. **Găvănescu**, Eduard, *Mărturii românești din eparhia Aradului în secolul XVIII*, Arad, 1940.

85. **Ghiță**, Eugen, *Habitatul semiurban și urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea* în Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație. Omagiu profesorului Traian Rotariu la împlinirea vârstei de 65 ani / Ioan Bolovan, Cornelia Mureșan, Mihaela Hărăguș (coord.). Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.
86. **Ghiță**, Eugen, *Izvoare de demografie istorică din secolul al XVIII-lea în eparhia Aradului* în Biserică și societate. Studii istorice, Cornelii Pădurean, Mihai Săsăujan (coord.), Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005.
87. **Ghiță**, Eugen, *Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI-lea* în Studii de istorie II-III, Arad, 2006.
88. **Ghiță**, Eugen, *Some aspects regarding matrimonial relations in the city of Arad in the XVIIIth Century* în Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS. Supplement of the Romanian Journal of Population Studies/ Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan (coord.), University Press, Cluj-Napoca, 2009.
89. **Ginzburg**, Carlo, *Brânza și viermii: universul unui morar din secolul al XVI-lea*, București, 1997.
90. **Ginzburg**, Carlo, Tedeschi, John, Tedeschi, Anne C., *Microhistory: Two or Three Things That I Know about It*, în Critical Inquiry, Vol., 20, No. 1, 1993.
91. **Giurgiu**, Natalia, *Trei conscripții din secolul al XVIII-lea privind populația românească din Transilvania*, în Studia Universitatis Babeș-Bolyai - Historia, I, 1965.
92. **Glück**, Eugen, *Contribuții cu privire la istoria medicală medievală a Aradului (Contributions a l'égard de l'histoire médicale médiévale d'Arad)*, în Ziridava XIX-XX, 1996.
93. **Glück**, Eugen, *Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în Ziridava, XIII, 1981.
94. **Glück**, Eugen, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga Popovici*, în Ziridava, V, 1975.
95. **Glück**, Eugen, *Date cu privire la războaiele franceze în fondurile arhivistice arădene 1792-1815*, în Ziridava, XXI, 1998.
96. **Glück**, Eugen, *Mișcarea lui Petru Seghedinaș din zona Mureșului de Jos (1735)*, în Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est, Arad, 2000.
97. **Glück**, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului, secolele VIII - X*, în Ziridava, VI, 1976.
98. **Glück**, Eugen, *Câteva date despre confiniile mureșene (Quelques dates sur les attributions militaires de la zone de Mureș)*, în Banatica, 16, nr. 2, 2003.
99. **Goody**, Jack, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, Iași, 2003.
100. **Goubert**, Pierre, *Beauvais et le Beauvaisis de 1660 a 1730*, Paris, 1960.
101. **Griselini**, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului temișan*, Timișoara, 1984.
102. **Gyémánt**, Ladislau, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Crisia, XXI, 1991.
103. **Gyémánt**, Ladislau, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în secolului al XVIII-lea*, în Crisia , XX, 1990.

104. **Gyémánt**, Ladislau, Răduțiu, Aurel, *Repertoriul actelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, București, 1995.
105. **Gyémánt**, Ladislau, *Evreii din Transilvania*, Cluj, 2004.
106. **Gyémánt**, Ladislau, Răduțiu, Aurel, *Repertoriul actelor oficiale privind Trans. Tipărite în limba română 1701-1847*, București, 1981.
107. **Hajnal**, John, *European marriage pattern in historical perspective* in D.V. Glass and D.E.C. Eversley, (eds.) *Population in History*, Arnold, London, 1965.
108. **Hazard**, Paul, *Criza conștiinței europene: 1680-1715*, București, 1973.
109. **Henry**, Louis, *Manuel de démographie historique*, Paris, 1967.
110. **Heppner**, Harald, *Austria și principatele dunărene 1774-1812*, Cluj, 2000.
111. **Hitchins**, Keith, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în MA, 22, 1977.
112. **Hufton**, Olwen, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe, Vol. 1, 1500-1800*, Harper Collins, 1995.
113. **Hunyadi**, János, *La population d'un comitat hongrois (Győr) vers 1550*, în Annales de Démographie historique, Paris, 1974.
114. **Hubner**, Jean, *La Géographie universelle*, Volume 3, Hamburg, 1757.
115. **Ilea**, Ana, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului XVIII*, în Crisia, 11, 1981.
116. **Im Hof**, Ulrich, *Europa luminilor*, Iași, 2003.
117. **Iorga**, Nicolae, *Mărunțișuri istorice culese din Ungaria*, București, 1906.
118. **Iorga**, Nicolae, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981.
119. **Jenő**, Gaál, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása.*, Arad, 1898.
120. **Kalhammer**, Éva, *Die Besiedlung von Elek im 18. Jahrhundert* (Teza de licență), Universitatea Szeged, 2001.
121. **Kalman**, Benda, *La société hongroise au XVIII-e siècle*, în Le Lumières en Hongrie en Europe Centrale et Orientale, Actes du Colloque de Mátrafüred, 3-5 novembre, 1970, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
122. **Klusakova**, Luďa, *The Asymmetry of Urban Growth*, în Historická demografia, nr. 15, Praha, 1991.
123. **Köpeczi**, Béla, *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, 1992.
124. **Kosáry**, Domokos, *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*, Budapest, 1987.
125. **Kovács**, Magdalena, *Organizarea administrației orașenești în Arad și Caransebeș în perioada 1699-1918 și arhivele create*, în Culegere de referate. Sesiunea 1969, București, 1971.
126. **Kovács**, Géza, *Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, XI, 1979.
127. **Kovács**, Géza, *Conscripția satelor arădene din 1828*, în Ziridava XV-XVI, Arad, 1987.
128. **Kovács**, Géza, *Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVII*, în Catedra, 1977.
129. **Kovács**, Géza, *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în Ziridava, VI, 1976.

130. **Kovách, Géza**, *Materiale statistice arădene din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Catedra, 1980.
131. **Kovách, Géza, Roz, Alexandru**, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997.
132. **Kovách, Géza**, *Sisteme medievale pentru măsurarea suprafețelor*, în Ziridava IX, 1978.
133. **Kovách, Géza**, *Structura internă și dezvoltarea proprietății în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 până la revoluția de la 1848*, în Populație și societate, vol. II, Cluj-Napoca, 1977.
134. **Kovách, Géza**, *Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale (1771-1786)*, în Ziridava, VIII, 1977.
135. **Kovách, Géza**, *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771-1772*, în Studii. Revista de istorie, 1960.
136. **Lakatos, Ottó**, *Arad Története*, I-III. kötet, Arad, 1881.
137. **Lákos, Béla**, *Aradmegye Népesedési Mozgalmai*, Kecskemét, 1897.
138. **Landry, Adolphe**, *Traite de demographie*, Paris, 1945.
139. **Laslett, Peter**, *Oosterveen, K., Smith, R., (coord.), Bastardy and its Comparative History*, London, 1980.
140. **Le Roy Emmanuel**, *Montaillou sat occitan (1294 -1324)*, 2 vol., București, 1992.
141. **Ladurie**,
142. **Lemny, Ștefan**, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990.
143. **Lenkefi, Ferenc**, *Kakas a kasban: francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején: 1793-1797*, Budapest, 2000.
144. **Leu, Valeriu**, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Reșița, 1996.
145. **Leu, Valeriu, Gräf, Rudolf**, *Din istoria frontierei bănățene. Ultimul război cu turcii 1788-1791*, Reșița, 1996.
146. **Louda, Jiri, MacLagan, Michael**, *Lines of Succession: Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1999.
147. **Lupaș, Octavian**, *Voievozi și cnezi români în județul Arad*, Arad, 1941.
148. **Maior, Liviu**, *Habsburgii și românii*, București, 2006.
149. **Manciulea, Ștefan**, *Granița de vest*, Baia Mare, 1994.
150. **Manciulea, Ștefan**, *Sate și sălașuri din Câmpia Tisei*, în BSRRG, L, 1931.
151. **Mândruț, Octavian, Ardelean, Aurel, Grănescu, Elena**, *Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane din județul Arad*, în Ziridava, X, 1978.
152. **Manea, George**, *Date documentare despre viticultura din părțile Aradului*, în Ziridava, VI, 1976.
153. **Manea, George**, *Târguri din județul Arad (secolele XVII-XIX)*, în Ziridava, V, 1975.
154. **Manuilă, Sabin**, *Studies on the Historical Demography of Romania / Etudes sur la demographie historique de la Roumanie*, ed. by Sorina și Ioan Bolovan, Center for Transylvanian Studies, Cluj, 1992.
155. **Manuilă, Sabin**, *Aspects demographique de la Transylvanie*, București, 1938.
156. **Manuilă, Sabin**, *Demografia rurală a României*, București, 1940.
157. **Manuilă, Sabin**, *Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania*, București, 1929.

157. **Manuilă**, Sabin, *Metode noi în tehnica studiilor de populație*, București, 1940.
158. **Marian**, Simion, *Nunta la români*, ediție îngrijită de Iordan Datcu, București, 2000.
159. **Marinescu**, Ștefan, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în *Ziridava XIX-XX*, 1996.
160. **Márki**, Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története*, I-II, Arad, 1892 - 1895.
161. **Márki**, Sándor, *Az ó-és középkor története*, Budapest, 1910.
162. **Márki**, Sándor, *II Rákoczi Ferencz*, I - III, Budapest, 1907.
163. **Márki**, Sándor, *Történet és történetírás*, Budapest, 1914.
164. **Meruțiu**, Vasile, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1919.
165. **Metes**, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, ed. a II-a, București, 1977.
166. **Mihăilescu**, Vintilă, *O hartă a așezărilor rurale din România*, în *BSRRG*, LIII, 1934.
167. **Milin**, Miodrag, *Interferențe româno-sârbe în secolul al XVIII-lea*, în *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj, 1990.
168. **Moldovan**, Liviu, *Conscripții și recensăminte în Transilvania (secolul XVII-XIX). Metodologie și valoare documentară*, în *Revista Statistică*, XIX, nr. 8, 1970.
169. **Moldovan**, Liviu, *Conscripții și recensăminte de populație*, în *Culegere de referate Sesiunea 1969*, București, 1971.
170. **Moldovan**, Liviu, *Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea populației din Transilvania*, în *Din istoria statisticii românești*, București, 1969.
171. **Moldovan**, Liviu, *Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în secolele XVIII-XIX*, în *Populație și societate*, vol. III, sub red. Ștefan Pascu, Cluj- Napoca, 1980
172. **Moldovan**, Liviu, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607-1942)*, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969.
173. **Moldovan**, Liviu, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în *Revista arhivelor*, I, nr.1, 1958.
174. **Mols**, Roger, *Introduction à la Démographie historique des villes d'Europe, du XIVE au XVIIIe siècle*, Louvain, 1954-1956.
175. **Montanari**, Massimo, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, 2003.
176. **Morby**, John, *Dynasties of the World: a chronological and genealogical handbook*, Oxford, 1989.
177. **Mousnier**, Roland, *Les Fidélités et les clientèles en France aux XVIe, XVIIe, et XVIIIe siècles*, în *Histoire sociale*, Vol. 15, 1982.
178. **Mureșan**, Florin Valeriu, *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Cluj, 2005.
179. **Mureșanu**, Camil, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968.
180. **Murgescu**, Bogdan, *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*, București, 1999.
181. **Negruți**, Ecaterina, *Les registres paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source démographique*, în *Populație și societate*, vol. III, Cluj, 1980.

182. **Negruți**, Ecaterina, *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984.
183. **Nicoară**, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj, 2001.
184. **Oheimb-Loup**, Gert Kollmer Von, Cadrul economic al Germaniei de sud-vest pe fundalul fenomenului de emigrare, în vol. *Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania*, Stuttgart, 2002.
185. **Óri**, Peter, *Marriage Customs and Household Structure in Hungary at the end of the 18th Century. The Case of County Pest-Pilis-Solt (1774–1785)*, în Romanian Journal of Population Studies (Suplement/2009), Cluj, 2009.
186. **Papacostea**, Ștefan, *Oltenia sub stăpânire austriacă 1718-1739*, București, 1971.
187. **Papadima**, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975.
188. **Pascu**, Ștefan (sub red.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972.
189. **Pascu**, Ștefan, *Démographie et histoire*, în AIIA, 23, 1980.
190. **Pascu**, Ștefan, *Din trecutul județului Arad. Populația medievală până la mijlocul secolului XVI*, în Ziridava, XII, 1980.
191. **Pascu**, Ștefan, *L'actualité de la démographie historique*, în Populație și societate, III, Cluj, 1980.
192. **Pascu**, Ștefan, *Les régiments frontaliers de Transylvanie*, în MSI, 4, 1979.
193. **Pascu**, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972.
194. **Pascu**, Ștefan, *Demografia istorică*, în Populație și societate, vol. I, Cluj, 1972.
195. **Păcurariu**, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996.
196. **Pădurean**, Corneliu (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc (secolele XVII-XXI)*, Arad, 2006.
197. **Pădurean**, Corneliu, Bolovan, Ioan (eds.), *Concubinage, illegitimacy and morality on the romanian territory between the 17th and 20th century*, Arad, 2005.
198. **Pădurean**, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003.
199. **Pădurean**, Corneliu, *Situația demografică a localității Cărand între 1863-1880*, în Teologie și științe umaniste, II, Arad, 1996.
200. **Pescaru**, Alexandru, *Elemente de demografie*, București, 1968.
201. **Petit**, André, *Education, normativité et historicité*, în Education et Sociétés, nr. 11, 2003.
202. **Pignol**, J. L., Zysberg, A., *Métier d'historien avec un ordinateur*, Paris, 1995.
203. **Poisson**, Jean Pierre, *Histoire des population et actes notariés*, în Annales de Démographie Historique, 1974.
204. **Pop**, Ioan Aurel, Bocșan, Nicolae, *Etnie și confesiune în Trans. (sec. XIII-XIX)*, Oradea, 1994.
205. **Pop**, Ioan Aurel, Năgler, Thomas, *Istoria Transilvaniei*, vol. I-III, Cluj, 2003-2008.
206. **Popović**, D. J., *Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka, (Sârbii în Banat până la finele secolului al XVIII-lea)*, Beograd, 1955.
207. **Popp**, Nicolae M., *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947.
208. **Pressat**, Roland, *Analiza demografică*, București, 1974.
209. **Prodan**, David, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în AIIC, III, 1960.

210. **Prodan**, David, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, 1989.
211. **Prodan**, David, *Răscoala lui Horea, II*, București, 1979.
212. **Prodan**, David, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944.
213. **Prodan**, David, *Transilvania și iar Transilvania. Considerații istorice*, București, 1992.
214. **Răduțiu**, Aurel, *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767. Textele românești*, în AIIA, 22, 1979.
215. **Răduțiu**, Aurel, *Timp de muncă și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în *Civilizația medievală și modernă românească*, Studii istorice, Cluj, 1985.
216. **Retegan**, Simion, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în *Civilizația medievală și modernă românească*. Studii istorice, Cluj, 1985.
217. **Robine**, Michel, *Les archives notariales complément des registres paroissiaux*, în *Annales de Démographie Historique*, 1974.
218. **Robiquet**, Jean, *Daily Life in the French Revolution*, New York, 1965.
219. **Roche**, Daniel, *La France des Lumières*, Paris, 1993.
220. **Röder**, Annemarie, *Colonizarea de stat în Banat: baze instituțional organizatorice, recrutarea coloniștilor și condiții de colonizare*, în vol. *Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania*, Stuttgart, 2002.
221. **Roman**, Louis, *Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1983 – 1984*, în *Revista istorică*, nr. 12, 1984.
222. **Roman**, Louis, *Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu*, în *Revista de istorie*, nr. 4, 1989.
223. **Roman**, Louis, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în *Sabin Manuilă: istorie și demografie: studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, Cluj, 1995.
224. **Roman**, Louis, Vergatti, Radu Ștefan, *Studii de demografie istorică românească*, București, 2002.
225. **Rösener**, Werner, *Țăranii în istoria Europei*, Iași, 2003.
226. **Rosenthal**, Paul André, *De l'histoire des populations a la démographie historique (France 1945-1958) une analyse par génération*, în *Population*, 6, 1996.
227. **Rotariu**, Traian (coord.), *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Iași, 1999.
228. **Roz**, Alexandru, *Evoluția demografică a comunei Șiria până la 1848*, în *Ziridava*, VIII, 1977.
229. **Roz**, Alexandru, *Organizarea administrativă și dezvoltarea demografică a județului Arad în perioada interbelică*, în *Catedra*, Arad, 1976.
230. **Russu-Șirianu**, Ioan, *Românii din statul ungar*, București, 1904.
231. **Rusu**, Mircea, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe” transilvănene din secolele IX-XIII)*, în *ActaMN*, 8, 1971.
232. **Săsăujan**, Mihai, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761)*, Cluj, 2003.
233. **Săsăujan**, Mihai, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania: (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002.
234. **Schlözer**, August Ludwig von, *Stats-Anzeigen*, Volume 12, Göttingen 1788.

235. **Schofield**, Roger, Walter, John (eds.), *Famine, Disease and the Social Order in Early Modern Society*, London, 1991.
236. **Schwartner**, Martin von, *Statistik des Konigreichs Ungern*, Volume 2, 1811.
237. **Scott**, Walter, *Vie de Napoléon Buonaparte: précédée d'un tableau préliminaire de la Révolution française*, Paris, 1827.
238. **Shorter**, Edward, *Naissance de la famille moderne, 18e - 20e siècles*, Paris, 1977.
239. **Sim**, Dumitru, *Pasul și ceasul*, Oradea, 2007.
240. **Slavici**, Ioan, *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut* (Ed. de Constantin Mohanu), București, 1998.
241. **Someșan**, Ovidiu, *De la Bucin la Buteni*, Arad, 2005.
242. **Somogyi**, Gyula, *Arad Szabad Királyi Varos Leirása*, Arad, 1913
243. **Stoica de Nicolae**, *Cronica Banatului sec XVIII-XIX*, ed. Damaschin Mioc, București, Hațeg, 1969.
244. **Stone**, Lawrence, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, London, 1979; Vol. *Family in Britain* ed. P. Laslett, London-Boston 1982.
245. **Suciu**, Coriolan D., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania, I - II*, București, 1967
246. **Szatmari**, Imre, Hurezan, Pascu, *Márki Sándor și colecția de antichități a Liceului din Arad (1882-1887)*, în *Ziridava*, XXII, 2000.
247. **Ștefănescu**, Barbu, *Cohabitation "In Bread" in Bihor at the Beginning of the 18th Century* in *Romanian Journal of Population Studies* (Supplement/2009), Cluj, 2009.
248. **Ștefănescu**, Barbu, *Le monde rural de l' ouest de la Transylvanie*, Cluj, 2007.
249. **Ștefănescu**, Barbu, *Lume rurală și ritual în Transilvania secolelor XVII-XVIII*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, Iași, 2003.
250. **Ștefănescu**, Barbu, *Lumea rurală din Crișana între ev mediu și modern*, Oradea, 1998.
251. **Ștefănescu**, Barbu, *Lumea rurală din vestul României între medieval și modern*, Oradea, 2006.
252. **Ștefănescu**, Barbu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I-II, Oradea, 1995.
253. **Ștefănescu**, Ștefan, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974.
254. **Teodor**, Pompiliu (ed.), *Enlightenment and Romanian Society*, Cluj, 1980.
255. **Teodor**, Pompiliu, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972.
256. **Teodor**, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj, 1984.
257. **Thiers**, Adolphe, *Histoire de la Révolution française. Tome huitième*, 1839.
258. **Thirring**, Gustav, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapest, 1938.
259. **Tolan**, Isaia, *File din Istoria Aradului*, București, 1999.
260. **Toth**, Zoltan, *Biographie d'une frontiere. La formation du Partium*, în *Revue d'histoire comparee*, XXIV, nr. 1-2, 1946.
261. **Trebici**, Vladimir, *Demografia și statistica demografică*, în *Revista de statistică*, XV, Nr. 2, 1966.
262. **Trebici**, Vladimir, *Demografia*, București, 1979.
263. **Trebici**, Vladimir, *Demografie. Excerpta et selecta*, București, 1996.

264. **Trebici**, Vladimir, *Dr. Sabin Manuilă – Organizarea statisticii științifice din România*, în *Sabin Manuilă: istorie și demografie: studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Cluj, 1995.
265. **Turczynski**, Emanuel, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, București, 2002.
266. **Turczynski**, Emanuel, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976.
267. **Turczynski**, Emanuel, *Nationalism and Religion in Eastern Europe*, East European Quarterly, 5/4 .1991.
268. **Turczynski**, Emanuel, *The Role of the Orthodox Church in Adapting and Transforming the Western Enlightenment in South-Eastern Europe*, in East European Quarterly, 9, 1975.
269. **Țintă**, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972.
270. **Țintă**, Aurel, *Contribuții documentare la istoria Banatului la începutul stăpânirii habsburgice*, în Studii de istorie a Banatului, 3, 1974.
271. **Țintă**, Aurel, *Contribuții la cunoașterea agriculturii și populației din Banat în sec. XVIII*, în Populație și societate, Vol. II, Cluj, 1977.
272. **Țintă**, Aurel, *Contribuții la cunoașterea compoziției și structurii unor moșii și domenii bănățene la 1780*, în Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Șt. Pascu, Cluj, 1974.
273. **Țintă**, Aurel, *Situația Banatului la cucerirea lui de către habsburgi*, în Studii de istorie a Banatului, Timișoara, 1969.
274. **Vasilovici**, R., Emandi, L., Caciora, A., *Date privind epidemiile de ciumă în Arad în secolul al XVIII-lea (1700 - 1800)*, în Din istoria luptei antiepidemice în România, București, 1972.
275. **Vaussard**, Maurice, *Daily Life in Eighteenth Century Italy*, London, 1962.
276. **Venturi**, Franco, *Europe des Lumières. Recherches sur le XVIIIe siècle*, Paris, Haga, 1971.
277. **Vesa**, Pavel, *Câteva aspecte privind căsătoria în protopopiatele arădene în secolele XVIII și XIX*, în Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XX), Cluj, 2003.
278. **Vesa**, Pavel, *Episcopii Aradului 1706-2006*, Arad, 2007.
279. **Vesa**, Pavel, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, 2004.
280. **Vovelle**, Michel (coord.), *Omul luminilor*, Iași, 2000.
281. **Vovelle**, Michel, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Paris, 1980.
282. **Vovelle**, Michel, *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence du XVe au XIXe siècle d'après les autels des âmes du purgatoire*, Paris, 1970.
283. **Vuia**, Romulus, *Chronologie des types de village dans le Banat et Transylvanie*, în Revue de Transylvanie, tom III, nr. 1, Cluj, 1936.
284. **Vuia**, Romulus, *La village roumain de Transylvanie*, în La Transylvanie, București, 1938.
285. **Vuia**, Romulus, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937.
286. **Wellmann**, Imre, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, en Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Volume 23, Numéro 6, 1968.

287. **Wellmann**, Imre, *Le monde rural en Hongrie au XVIII-e siècle*, în Paysannerie française, paysannerie hongroise, XVIe-XXe siècles, Budapest, Paris, 1983.
288. **Wrigley**, E. A., Davies, R. S., Oeppen, J. E., Schofield, R. S., *English Population History from Family Reconstitution 1580–1837*, London, 1997.
289. **Wrigley**, E. A., Schofield, R. S., *The Population History of England 1541–1871*, London, 1989.
290. **Zöllner**, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, București, 1997.
291. **Zub**, Alexandru, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.
292. *** *Arad – Monografie*, București, 1979.
293. *** *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999.
294. *** *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, București, 1996.
295. *** *Dictionnaire Géographique Universel*, Vol VII, Bruxelles, 1830.
296. *** *Geografia României*, II, București, 1984.
297. *** *Geografia României*, III, București, 1987.
298. *** *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad*, vol. I, București, 1974.
299. *** *Pallas Nagy Lexikona*, XVI kötet, Budapest, 1893-1897.
300. *** *Révai Nagy Lexikona*, XII kötet, Budapest, 1915.

Site-uri diverse și baze de date de pe care am consultat sau am descărcat material bibliografic (cărți, articole, studii)

<http://papers.ssrn.com/sol3/displayabstractsearch.cfm>

<http://www.scirus.com/srsapp/>

http://www.ad-astra.ro/research/add_publications.php?lang=ro

<http://www.base-search.net/index.php?l=en>

<http://search.driver.research-infrastructures.eu/>

<http://www.cceol.com/>

<http://www.ssoar.info/de/home.html>

<http://mpira.ub.uni-muenchen.de/cgi/users/home>

<http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/revue/ahess>

http://www.crlv.paris4.sorbonne.fr/swm/Page_liste_viatique.php

http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page

<http://www.ungarndeutsche.de/elek.html/>

<http://mek.oszk.hu/01400/01473/html/>

<http://books.google.ro/>

<http://www.periodicals.com/inquiries.html>

http://www.kb.dk/da/publikationer/online/fund_og_forskning/

<http://www.wsu.edu/~dee/ENLIGHT/ENLIGHT.HTM>

<http://catalog.loc.gov/help/contents.htm>

http://www.cairn.info/revue.php?ID_REVUE=HSR

<http://www.history1700s.com/articles.shtml>

<http://www.dvhh.org/glogowatz/#HISTORY>